

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіонаознавства
імені Костянтина Нємця***

До захисту допустити

В. о. завідувача кафедри _____ Людмила КЛЮЧКО

«_____» _____ 2025 р.

**ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ
ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

Виконав: студент II курсу магістратури, групи ГЧ-21
спеціальності 106. Географія
ОПП: «Економічна, соціальна
географія та регіональний розвиток»
Чеботарьов Кирило Сергійович

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент Телебєнєва Євгенія Юріївна

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

Секретар ЕК Олена ПЕДЬ
«_____» _____ 2025 р.

Харків – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ.....	6
1.1. Поняттєво-термінологічний апарат дослідження.....	6
1.2. Структура туристсько-рекреаційних ресурсів.....	13
1.3. Чинники формування та розвитку туристичної індустрії	16
1.4. Науково-методичні підходи дослідження.....	18
РОЗДІЛ 2. СТРУКТУРНІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ	21
2.1. Природно-географічні ресурси.....	25
2.2. Природно-антропогенні ресурси.....	27
2.3. Суспільно-історичні ресурси.....	30
2.3.1. Історико-культурні ресурси.....	30
2.3.2. Подієві ресурси.....	31
2.4. Інфраструктурні туристсько-рекреаційні ресурси.....	34
2.5. Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.....	37
РОЗДІЛ 3. ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	40
3.1. Історичні особливості розвитку туристичної індустрії Закарпатської області.....	40
3.2. Сучасний стан туристичної індустрії Закарпатської області....	49
3.3. Аналіз туристичних потоків та їх зміни в період війни.....	51
3.4. Туристична індустрія як складова економіки Закарпатської області.....	54
3.5. Місце Закарпатської області в туристичній індустрії України...	59
3.6. SWOT-аналіз проблем та перспектив розвитку туристичної індустрії.....	65
ВИСНОВКИ.....	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	73

ВСТУП

Закарпатська область є одним із найпривабливіших туристичних регіонів України, який поєднує унікальні природні ресурси, багатий культурно-історичний спадок та вигідне географічне розташування на перетині кордонів з країнами Європейського Союзу. Туристична індустрія відіграє важливу роль у соціально-економічному розвитку області, забезпечуючи створення робочих місць, підвищення інвестиційної привабливості території та зміцнення бюджетів місцевих громад.

Сучасні умови, пов'язані з трансформацією туристичних потоків, наслідками пандемії COVID-19 та впливом воєнних подій, актуалізують потребу у вивченні особливостей функціонування та перспектив розвитку туристичної сфери Закарпаття. Область демонструє стійкий попит з боку внутрішніх туристів та зберігає високий потенціал для розширення міжнародного туризму, що зумовлено наявністю природних ландшафтів, мінеральних вод, гірськолижних комплексів і розгалужених транскордонних зв'язків.

Разом із тим подальший розвиток туристичної індустрії стикається з низкою викликів: нерівномірністю інфраструктурного забезпечення, необхідністю модернізації транспортної та сервісної інфраструктури, потребою у цифровізації туристичних послуг, посиленні маркетингової діяльності та формуванні конкурентних туристичних продуктів. У цих умовах вивчення специфіки розвитку регіонального туристичного комплексу, визначення його сильних і слабких сторін, а також шляхів підвищення конкурентоспроможності є надзвичайно важливим.

Актуальність обраної теми зумовлюється також тим, що туризм визначений одним із пріоритетних напрямів Стратегії розвитку Закарпатської області до 2027 року. Відтак дослідження особливостей розвитку туристичної індустрії має практичну значущість для органів місцевого самоврядування, суб'єктів туристичного бізнесу, інвесторів та фахівців, залучених до формування регіональних програм розвитку.

Таким чином, вивчення особливостей розвитку туристичної індустрії Закарпатської області є важливим і своєчасним завданням, оскільки дозволяє обґрунтувати напрями підвищення ефективності туристичного сектору та посилення конкурентних переваг регіону в умовах сучасних соціально-економічних викликів, що, в свою чергу і зумовлює **актуальність обраної теми дослідження**.

Метою дослідження є комплексний аналіз сучасного стану та особливостей розвитку туристичної індустрії Закарпатської області, виявлення проблем і потенціалу її функціонування, а також обґрунтування напрямів підвищення ефективності й конкурентоспроможності регіонального туристичного комплексу.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі завдання:

- розкрити теоретичні основи функціонування та розвитку туристичної індустрії в регіональному вимірі;
- охарактеризувати туристичні ресурси та види туризму Закарпатської області;
- проаналізувати сучасний стан і динаміку розвитку туристичної індустрії регіону (інфраструктура, туристичні потоки, обсяги послуг, інвестиційна активність тощо);
- виявити ключові проблеми, чинники та обмеження, які впливають на розвиток туризму в Закарпатській області;
- оцінити конкурентні переваги та потенціал регіону для розвитку туристичної сфери;
- запропонувати напрями та заходи щодо вдосконалення розвитку туристичної індустрії та підвищення її ефективності в області.

Об'єктом дослідження є туристична індустрія Закарпатської області.

Предметом дослідження є особливості, тенденції, проблеми та механізми розвитку туристичної індустрії Закарпатської області в умовах сьогодення.

Методологічну основу дослідження сформував набір спеціальних і загальнонаукових підходів. До спеціальних було віднесено районування, за допомогою якого окреслено просторові відмінності та територіальну специфіку туристичної діяльності; графічний та картографічний методи, що дали змогу представити інформацію у наочній формі та відобразити розміщення туристичних ресурсів; метод моделювання, використаний для формування прогнозів щодо подальшого розвитку туризму; статистичний аналіз, застосований для опрацювання числових показників; аналіз джерел інформації, що передбачав опрацювання даних офіційної звітності, наукової літератури та матеріалів з інтернет-ресурсів.

Серед загальнонаукових інструментів використано порівняльно-географічний підхід, методи аналізу та синтезу, а також системний підхід, які забезпечили комплексне вивчення закономірностей функціонування та розвитку туристичної сфери в межах Закарпатської області.

Інформаційна база дослідження. Статистичні дані Державної служби статистики України, Закарпатської обласної військової адміністрації, Департаменту туризму та курортів Міністерства культури та інформаційної політики України, а також офіційні звіти, аналітичні матеріали Закарпатської обласної ради та територіальних громад.

Дослідження ґрунтується на матеріалах регіональних стратегій розвитку, даних туристично-інформаційних центрів області, офіційних інтернет-ресурсів органів влади та професійних туристичних платформ. Використано наукові публікації, навчальні та методичні видання, періодичну літературу, а також електронні ресурси наукових бібліотек, зокрема Центральної наукової бібліотеки імені В. Н. Каразіна.

Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Робота викладена на 78 сторінках, містить діаграми, графіки, картосхеми, фотографії тощо.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ

1.1. Поняттєво-термінологічний апарат дослідження

Туризм – це суспільне явище та сфера діяльності, що охоплює організовані або самостійні подорожі людей поза місцем їх постійного проживання з рекреаційною, пізнавальною, оздоровчою, культурною, професійною чи іншою нерезидентною метою без здійснення оплачуваної діяльності у місці перебування [12] (рис. 1).

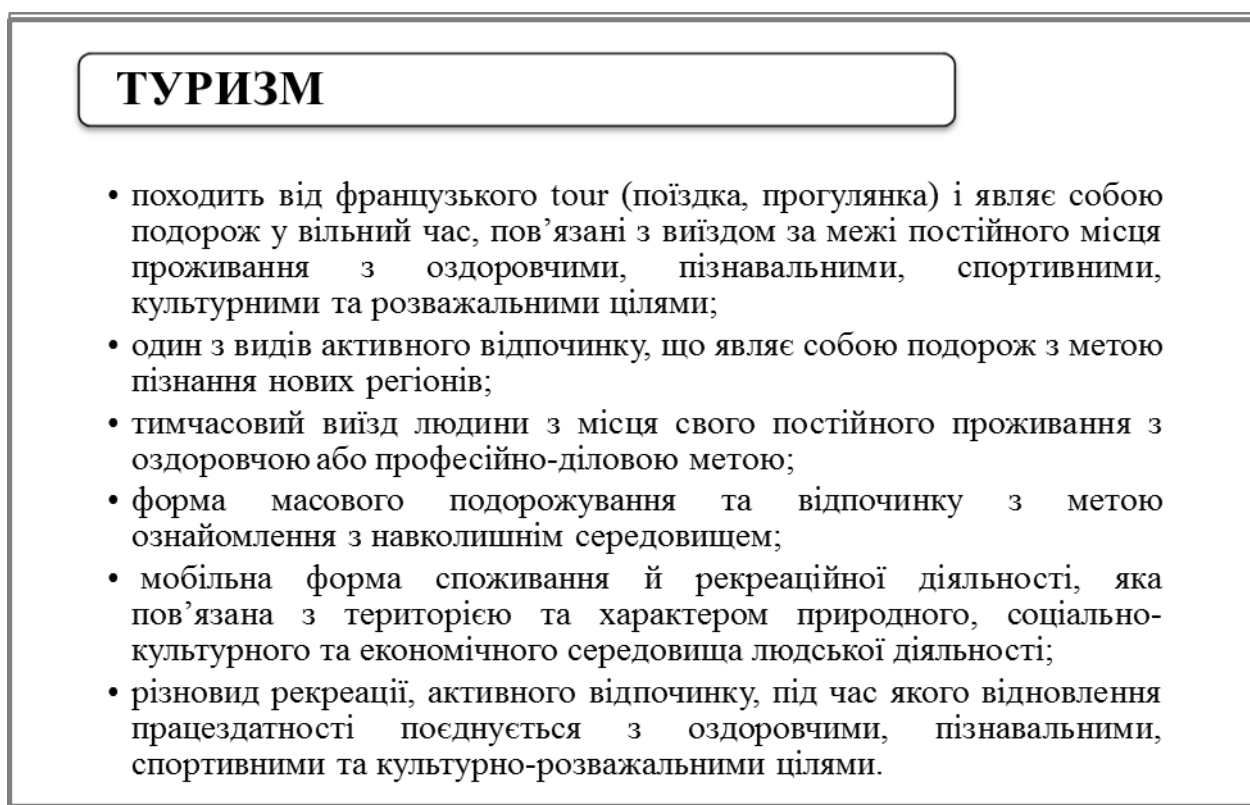

Рис. 1.1. Поняття «туризм» (узагальнено та побудовано автором за даними [3, 12, 32, 20, 49, 51])

У науковій інтерпретації *туризм* розглядається як багатогранний соціально-економічний процес, який включає: переміщення населення (мобільність у просторі); взаємодію з природним і культурним середовищем; комплекс туристичних послуг (проживання, харчування, транспорт,

інформаційне забезпечення, інфраструктура); економічні відносини, що виникають у процесі організації та споживання туристичного продукту.

Також *туризм* виконує соціальну, економічну та культурну функції, сприяє розвитку територій, формуванню міжкультурних контактів, збереженню спадщини та підвищенню якості життя населення

Згідно з UNWTO, туризм – це діяльність осіб, які подорожують і перебувають у місцях за межами їх звичного середовища протягом періоду, що не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, бізнесу чи інших цілей, не пов'язаних із здійсненням оплачуваної діяльності в місці перебування». Ключові елементи визначення UNWTO: подорож за межі звичного середовища; обмежений строк перебування – не більше 1 року; мета подорожі – дозвілля, відпочинок, бізнес, культурні та інші некомерційні цілі; відсутність оплачуваної діяльності у місці тимчасового перебування [62].

У Законі України «Про туризм» (№ 324/95-ВР) зазначено, що туризм – це тимчасове переміщення людини за межі її постійного місця проживання з метою відпочинку, оздоровлення, навчання, ділових поїздок чи інших цілей, що не передбачають виконання оплачуваної роботи у місці перебування [20].

Туризм є ключовим елементом туристичної індустрії, оскільки формує попит на туристичні послуги та визначає напрямки її розвитку. Він виступає потужним економічним, соціальним і культурним чинником, здатним стимулювати розвиток регіонів, модернізувати інфраструктуру та створювати нові робочі місця.

По-перше, туризм генерує економічні потоки, забезпечуючи надходження до місцевих бюджетів через податки, розвиток малого та середнього бізнесу (готелі, ресторани, транспорт, сувенірні виробництва тощо) та інвестиції в інфраструктуру.

По-друге, він стимулює розвиток суміжних галузей: транспорту, будівництва, торгівлі, сфери послуг, культури та рекреації. У результаті

формується складна система взаємодії підприємств, що разом створюють туристичний продукт.

Соціально-економічна роль туризму проявляється у: підвищенні рівня зайнятості населення; сприянні розвитку людського капіталу та професіоналізації кадрів; збереженні та популяризації культурної та природної спадщини; покращенні міжнародного іміджу держави.

Також туризм є рушійною силою інновацій, оскільки впровадження сучасних цифрових рішень (онлайн-бронювання, віртуальні тури, маркетинг у соцмережах) підвищує конкурентоспроможність туристичної індустрії [33].

Отже, туризм виступає: драйвером економічного зростання; базовим елементом формування туристичного продукту; фактором інтеграції у світовий простір; інструментом сталого розвитку територій. Туризм є не просто складовою, а центральною ланкою туристичної індустрії, яка визначає її структуру, динаміку та перспективи розвитку, сприяючи соціально-економічному прогресу регіонів і держави в цілому.

На сьогодні туризм є невід'ємною частиною життя суспільства. Він не лише задовольняє потреби людей у відпочинку, пізнанні та оздоровленні, а й виступає показником рівня розвитку країни. Стан туристичної індустрії відображає соціально-економічний потенціал держави, рівень добробуту населення та якість його життя.

Різноманітність підходів до визначення поняття «туризм» пов'язана з тим, що він охоплює широкий спектр діяльності: від рекреації та культурного обміну до економічних процесів і міжнародної співпраці. Саме багатофункціональність та різні форми прояву роблять це явище складним та багатограним.

У наукових джерелах виділяють кілька етапів розвитку туризму, які відображають еволюцію його ролі та значення: *пізнавально-торговельний (початковий)*, коли подорожі були поодинокими та мали переважно пізнавальний або торговий характер; *освітньо-виховний (формування організованого туризму)*, що пов'язане з розвитком транспорту, появою

перших туристичних агентств та організованих маршрутів; *організаційний (масовий туризм)*, який розвинувся в умовах індустріалізації та підвищення рівня життя населення, коли подорожі стали доступними широким верствам суспільства: *сучасний етап*, що характеризується глобалізацією, інноваціями, цифровізацією туристичних послуг, орієнтацією на сталий розвиток та збереження природної й культурної спадщини.

Таким чином, туризм пройшов шлях від елітарного заняття до масового глобального явища, перетворившись на важливу галузь економіки та потужний інструмент соціально-культурного розвитку (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Основні етапи розвитку туризму (побудовано автором за даними [18, 48, 58])

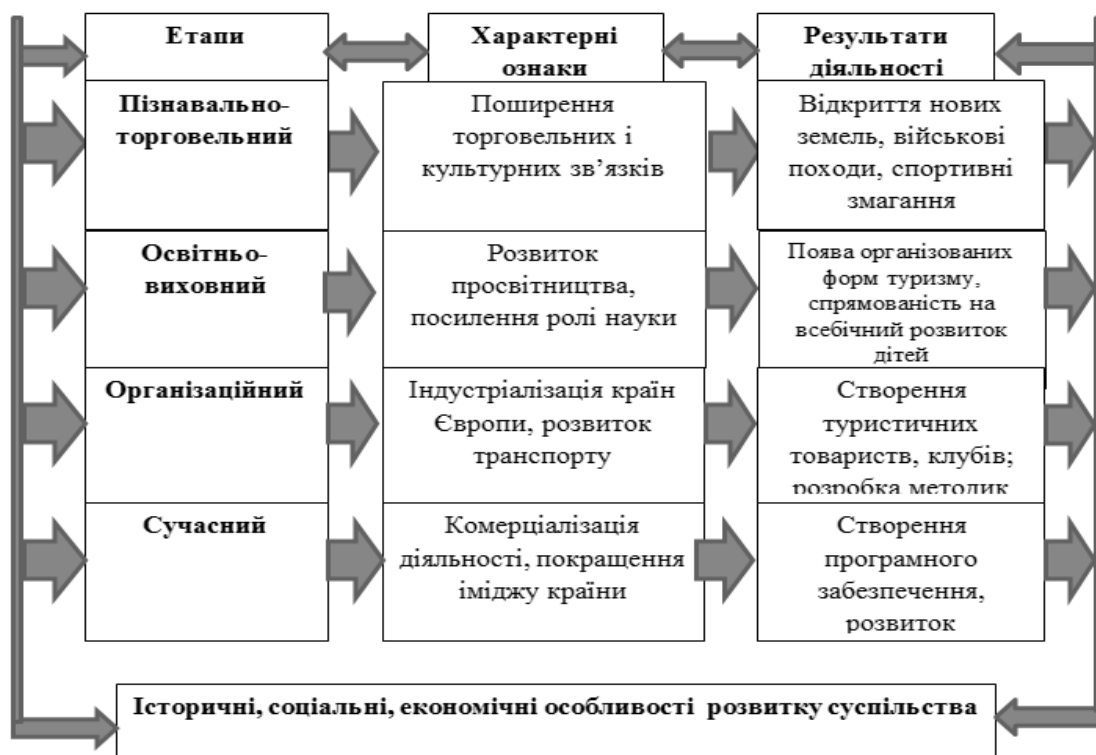

Рис. 1.3 Характеристика етапів розвитку туризму (узагальнено та побудовано автором за даними [18, 48, 58])

Класифікація туризму є різноманітною та багаторівневою, що демонструє його багатofункціональний характер. Різні види туризму дозволяють задовольнити потреби широкого спектра населення, сприяють економічному розвитку, культурному обміну, оздоровленню та підвищенню якості життя (рис. 1.4).

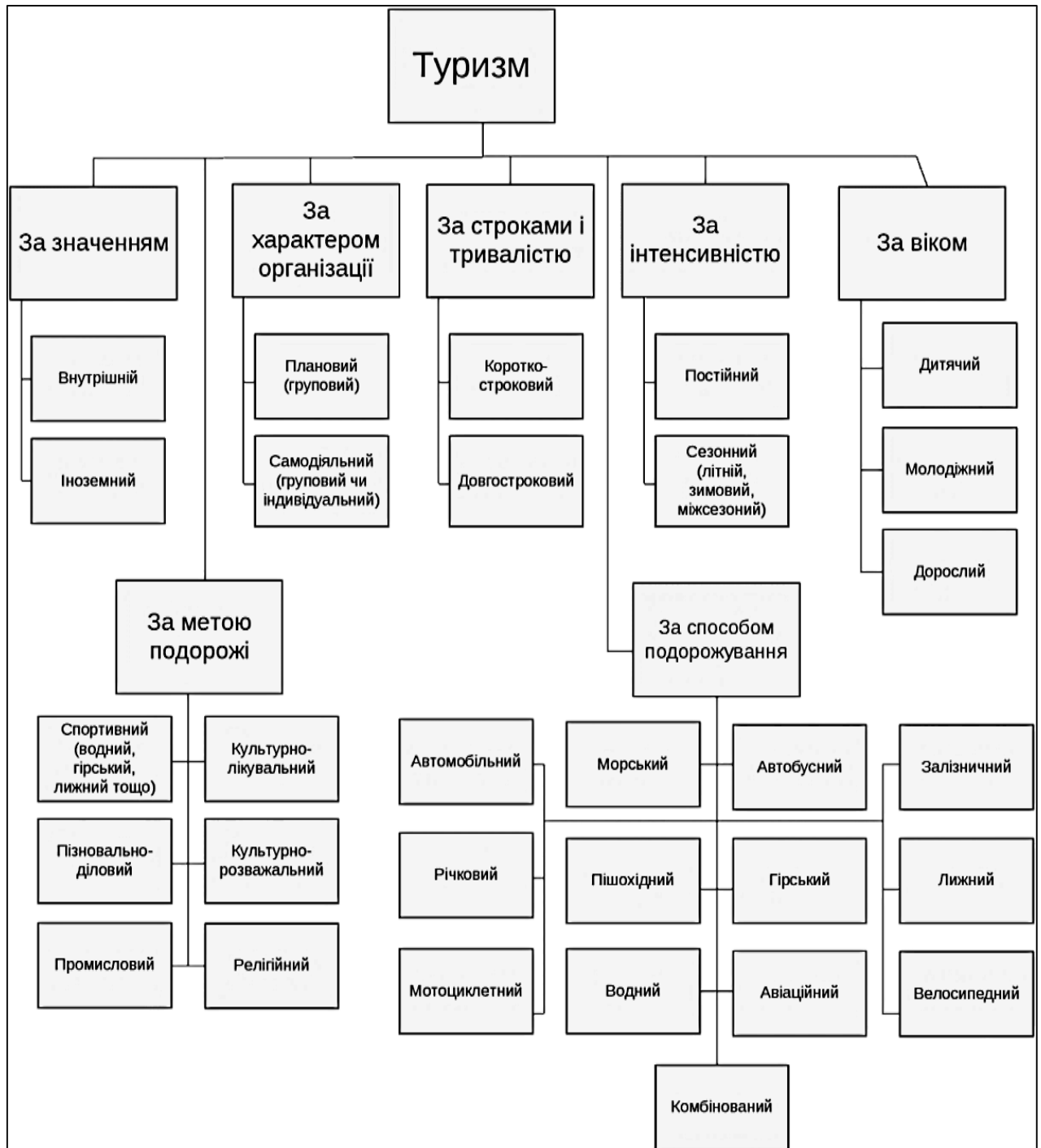

Рис. 1.4. Класифікація видів туризму (узагальнено та побудовано автором за даними [18, 24])

Туризм поділяють на різні види залежно від його особливостей та цілей, що дозволяє ефективно аналізувати його вплив і розвиток. *За значенням* – буває внутрішній (у межах країни) та міжнародний (з перетином кордону), що відображає масштаб туристичних потоків. *За характером організації* – подорож може бути організованою через туроператора або самостійною. *За тривалістю* – виділяють короткострокові (до 3 днів), середньострокові (до тижня) та довгострокові (понад 7 днів) поїздки. *За інтенсивністю* – масовий (доступний та популярний) або елітарний (ексклюзивний). *За віком туристів* – дитячий, молодіжний, дорослий та сеньйор-туризм. *За метою подорожі* – відпочинок, пізнання, лікування, спорт, бізнес, релігія тощо. *За способом подорожування* – пішки, авто-, залізничний, авіа-, водний та інші види, включаючи комбіновані [18, 24].

Таким чином, туризм є багатогранним явищем, яке адаптується до потреб різних груп населення, ресурсів та умов, що робить його важливою сферою соціально-економічного розвитку.

Термін «*туристична індустрія*» охоплює комплекс підприємств, установ і видів діяльності, що забезпечують формування, просування та надання туристичного продукту. Це не лише сфера відпочинку, а ціла система економічних, соціальних та інфраструктурних елементів, які взаємодіють для задоволення потреб туристів [28].

Туристична індустрія включає: підприємства розміщення (готелі, хостели, санаторії), транспортні послуги, харчування, екскурсійну та культурно-розважальну діяльність, туристичних операторів та агентів, інформаційні та маркетингові структури. Вона функціонує як система взаємопов'язаних елементів, що разом створюють туристичний досвід.

Туристична індустрія є важливим сектором економіки, оскільки генерує доходи, сприяє розвитку малого та середнього бізнесу, створює робочі місця, стимулює інвестиції у транспорт, інфраструктуру, готельний та ресторанний бізнес [33].

Соціальний вплив туристичної індустрії – це підвищення якості життя збільшення мобільності населення, культурного обміну, розвитку територій і регіонів.

Туристична індустрія охоплює елементи економіки, географії, екології, менеджменту, маркетингу, права, транспорту, інформаційних технологій тощо. Визначення індустрії завжди підкреслює споживача – туриста. Її головне завдання – забезпечити комфортні умови подорожі, безпеку, якість послуг та позитивні враження [48].

Туристична індустрія швидко реагує на зміни попиту, технологій (онлайн-сервіси, мобільні додатки), екологічних та соціальних трендів (сталий туризм, еко-туризм), глобальних викликів (воєнні дії, пандемії).

Туристична індустрія – це комплекс взаємопов’язаних видів діяльності та організаційно-технічних систем, спрямованих на створення, просування та забезпечення туристичного продукту, що має економічне, соціальне та культурне значення. Вона є важливою сферою національної економіки, що формує імідж держави, сприяє регіональному розвитку та підвищує рівень життя населення [48].

У наукових джерелах зазначається, що *туристична індустрія* включає такі основні компоненти: *транспортне забезпечення*, тобто організацію перевезення туристів; *розміщення*, яке передбачає надання місць для проживання під час подорожі; *послуги харчування*, що забезпечують задоволення потреб у їжі; *дозвілля та розваги*, спрямовані на культурне, пізнавальне та активне проведення вільного часу; *туристичне обслуговування та реалізацію послуг*, включаючи організацію програм і супровід туристів; *оздоровчі та лікувальні заходи*, які забезпечують відновлення здоров’я та релаксацію.

Таким чином, індустрія туризму охоплює комплекс послуг, що забезпечують комфортне, змістовне та корисне перебування людини під час подорожі. (рис. 1.5).

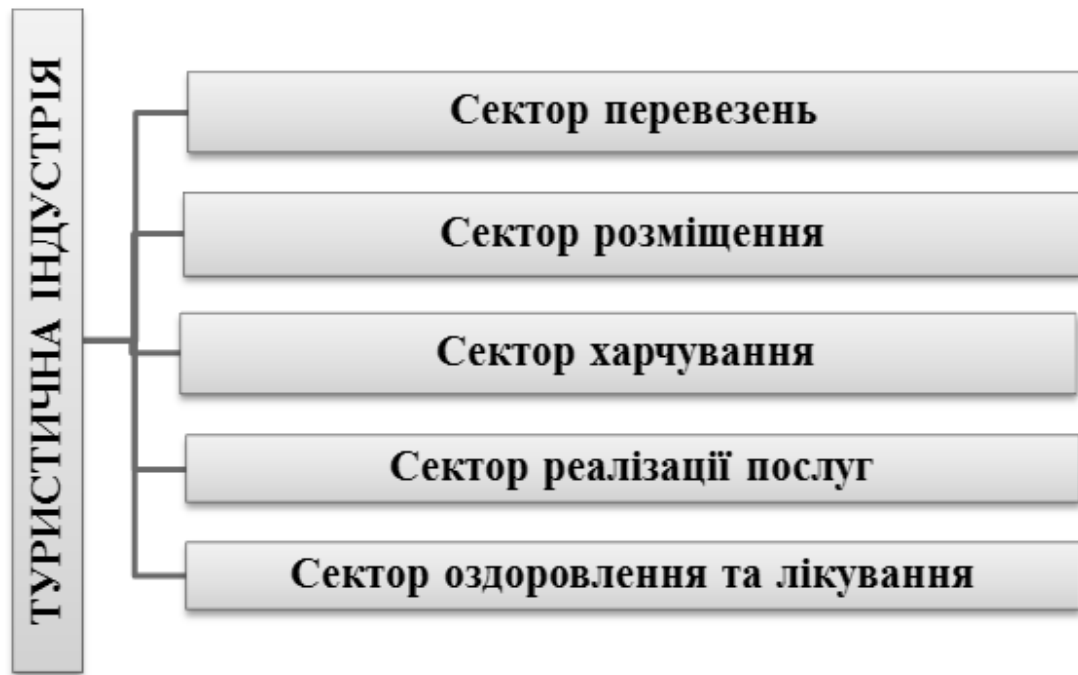

Рис. 1.5. Основні складові туристичної індустрії
(побудовано автором за даними [53])

Компонентна структура туристичної індустрії – це сукупність основних елементів (компонентів), які взаємодіють між собою та забезпечують формування, організацію і надання туристичного продукту. Іншими словами, це внутрішня будова туристичної індустрії, що складається з окремих складових, кожна з яких виконує певну функцію в процесі обслуговування туриста [53].

Отже, *компонентна структура туристичної індустрії* – це сукупність взаємопов'язаних сфер діяльності, які разом формують повноцінний туристичний продукт і забезпечують якісне обслуговування туристів [53].

1.2. Структура туристсько-рекреаційних ресурсів

Туристсько-рекреаційні ресурси є основою розвитку туристичної індустрії, оскільки саме вони формують привабливість території для туристів і визначають напрямки спеціалізації регіону у сфері туризму. Рівень природних, історико-культурних та рекреаційних ресурсів визначає можливості розвитку різних видів туризму (пляжного, гірськолижного,

лікувального, екологічного, культурно-пізнавального тощо). Наявність цінних ресурсів приваблює туристів, що забезпечує приплив інвестицій, створення робочих місць, розвиток інфраструктури та збільшення доходів місцевого бюджету. Ресурси визначають конкурентні переваги регіону – туристичний продукт створюється саме на базі природних ландшафтів, кліматичних умов, історичних пам'яток, лікувальних та оздоровчих факторів. Рекреаційний потенціал допомагає формувати позитивний туристичний бренд, сприяє популяризації регіону як привабливого місця для відпочинку чи оздоровлення. За умов раціонального використання ресурси забезпечують екологічно збалансований розвиток, підтримують збереження природної та культурної спадщини [49].

Туристсько-рекреаційні ресурси є базовим фактором розвитку туристичної індустрії регіону, формують його спеціалізацію, конкурентоспроможність та економічну привабливість. Їх ефективне використання здатне перетворити регіон на туристичний центр і забезпечити довгостроковий соціально-економічний ефект [45].

У даному дослідженні проаналізовано дві класифікації туристсько-рекреаційних ресурсів, запропоновані різними науковцями – Бейдиком О. О. та Смалем І. В. [3, 48-49]

За Бейдиком О. О., туристсько-рекреаційні ресурси поділяються на чотири групи, що дозволяє системно оцінити потенціал регіону [3] (рис. 1.6). Класифікація Бейдика О. О. є логічною та структурованою, оскільки враховує як природний, так і антропогенний потенціал. Вона допомагає комплексно оцінити туристично-рекреаційний потенціал регіону та визначити напрямки розвитку різних видів туризму [3]

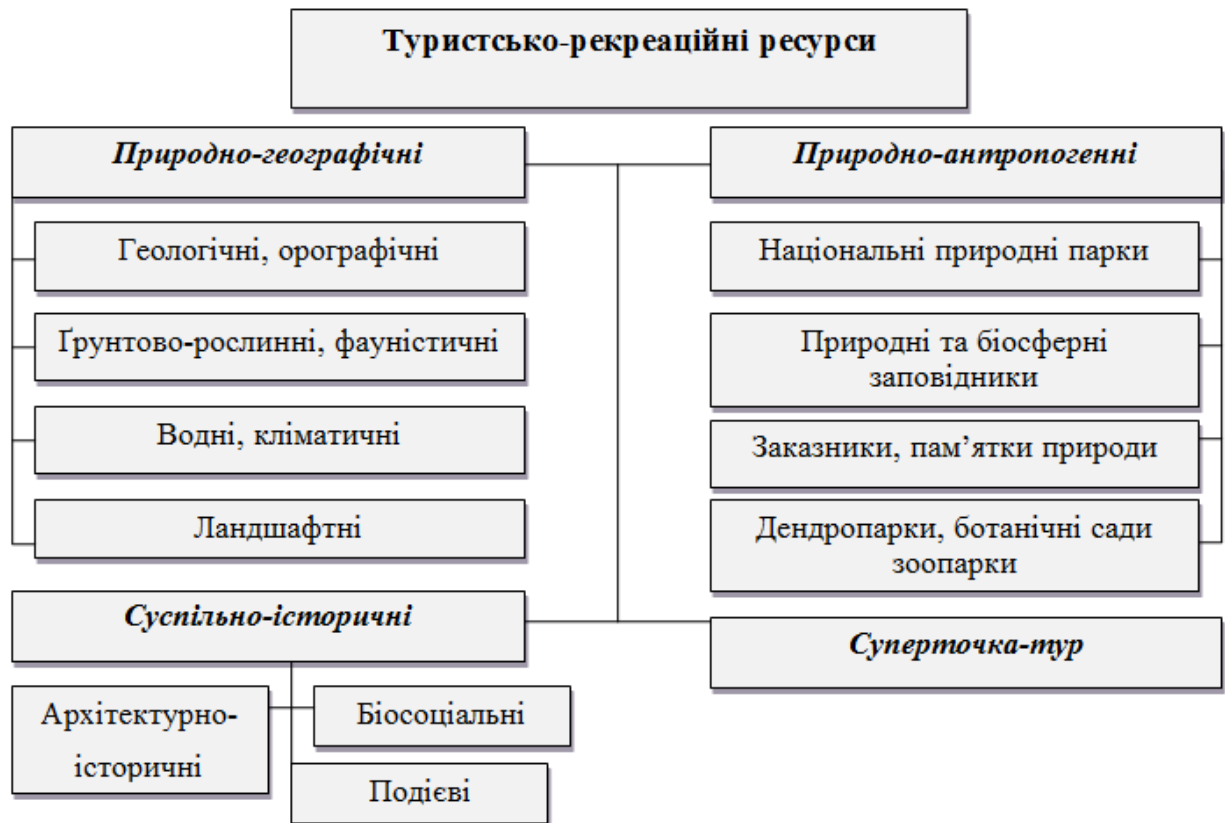

Рис.1.6. Класифікація туристсько-рекреаційних ресурсів за
О. О. Бейдиком [3]

В своїй класифікації О. О. Бейдик окремо виділяє «суперточку-тур» - туристичні об'єкти або території з максимальною концентрацією туристсько-рекреаційних ресурсів, які забезпечують широкий спектр послуг для відпочинку, оздоровлення та пізнання. Іншими словами – це центр тяжіння туристів, де поєднуються природні, культурні, інфраструктурні та рекреаційні ресурси, що робить його особливо привабливим для організації турів і відпочинку. «Суперточка-тур» – це територія або об'єкт, де максимально інтегровані всі види туристсько-рекреаційних ресурсів. Тут турист може одночасно насолоджуватись природою, культурними пам'ятками, зручною інфраструктурою та рекреаційними послугами. Такий підхід дозволяє ефективно планувати маршрути і формувати конкурентоспроможні туристичні продукти [3].

За І. В. Смалю, туристичні ресурси поділяються на чотири основні групи, що відображає різні аспекти їх походження та використання у туризмі.

Класифікація за І. В. Смаль, є сучасною і практично орієнтованою, оскільки враховує не лише природний та культурний потенціал регіону, а й роль інфраструктури та подій у формуванні туристичного продукту. Вона дозволяє комплексно оцінити туристичний потенціал території та визначити ключові напрямки розвитку туризму (рис. 1.7) [48, 49].

Рис. 1.7. Класифікація туристичних ресурсів за І. В. Смаль [48, 49].

1.3. Чинники формування та розвитку туристичної індустрії

Розвиток туристичної індустрії залежить не лише від внутрішніх ресурсів та інфраструктури, а й від зовнішніх умов, які формують сприятливе або несприятливе середовище для туризму. Основні групи зовнішніх чинників – це політичні, економічні, соціально-демографічні та науково-технічні (рис. 1.8).

Зовнішні чинники формують макросередовище туристичної індустрії. Їхній вплив може бути як позитивним (стимулюючим розвиток), так і негативним (стримуючим або дестабілізуючим). Для ефективного розвитку

туризму країни чи регіону необхідно враховувати всі ці фактори при плануванні стратегій та інвестицій [12].

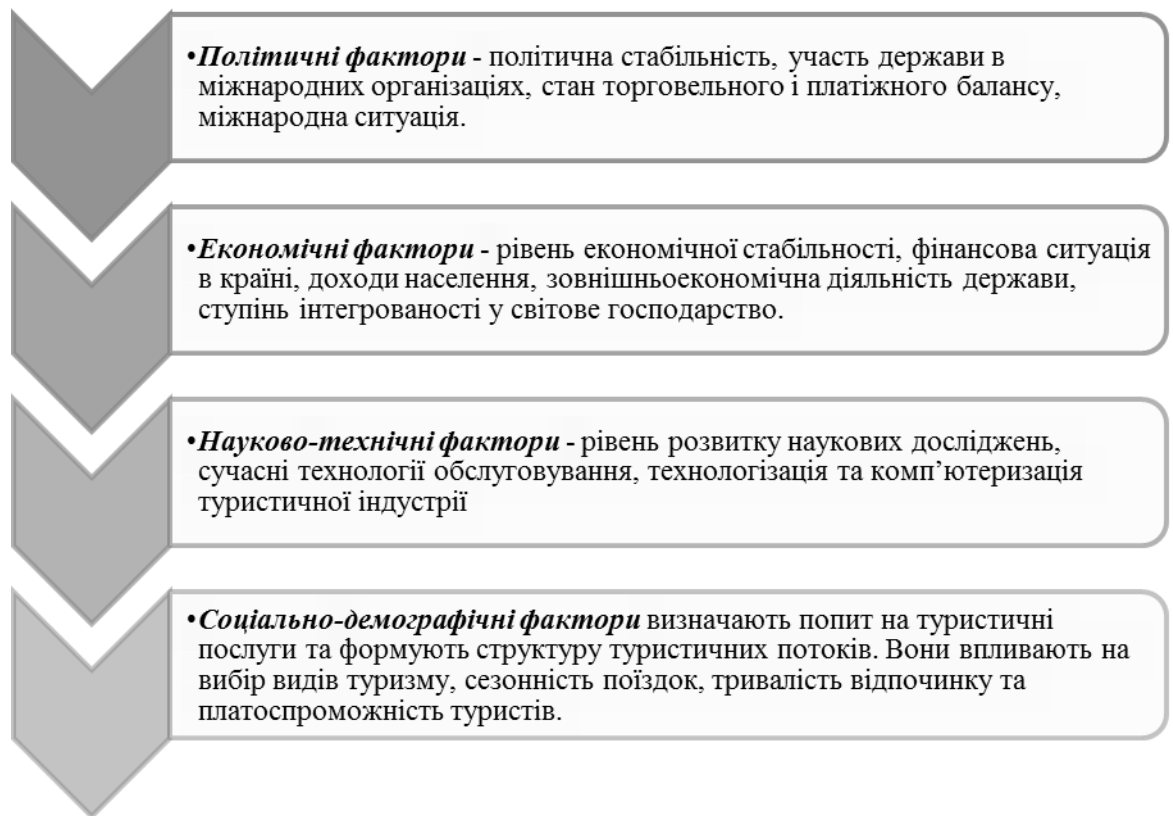

Рис. 1.8. Зовнішні фактори впливу на розвиток туристичної індустрії (побудовано автором за даними [12])

Внутрішні фактори – це елементи, які безпосередньо залежать від стану туристичної індустрії та її суб'єктів і можуть як стимулювати, так і стримувати розвиток туризму всередині країни чи регіону (рис. 1.9) [12].

Основні внутрішні чинники – це туристичні ресурси (основа привабливості регіону), інфраструктура та технології (забезпечують комфорт і доступність), організаційні та управлінські фактори (координують роботу галузі), кваліфікація персоналу та сервіс (впливає на якість обслуговування), фінансові ресурси та інвестиції (забезпечують розвиток та модернізацію) [12].

Рис. 1.9. Внутрішні фактори впливу на розвиток туристичної індустрії (побудовано автором за даними [12])

Розвиток туристичної індустрії визначається одночасно внутрішніми та зовнішніми факторами, які взаємодіють між собою і формують сприятливі або несприятливі умови для туризму. Розвиток туристичної індустрії – це результат взаємодії внутрішніх ресурсів і зовнішніх умов. Лише комплексне врахування обох груп факторів дозволяє створити конкурентоспроможний туристичний продукт, ефективно використовувати потенціал регіону і забезпечити стійкий соціально-економічний ефект.

1.4. Науково-методичні підходи дослідження

Суспільно-географічне дослідження завжди передбачає використання загальноприйнятих підходів і методів. У таких дослідженнях застосовуються

конкретно-наукові, загальнонаукові та спеціальні методи, що дозволяють системно та об'єктивно вивчати явища. Методи дослідження являють собою комплекс логічних та практичних дій, спрямованих на досягнення поставлених завдань дослідження.

У даному дослідженні при характеристиці та описі туристичної індустрії Закарпатської області застосовувався описовий метод, який відноситься до традиційних підходів у суспільно-географічних дослідженнях.

За допомогою контент-аналізу було проведено аналіз інформаційних джерел щодо розвитку туризму в регіоні, а відбір літератури здійснено з використанням літерного методу.

Класичні методи суспільно-географічного дослідження – це аналіз та синтез. Метод аналізу використовувався для виявлення особливостей розвитку туристичної індустрії Закарпаття, а також для оцінки туристичних потоків та доходів від туристичної діяльності в регіоні. Метод синтезу дозволив дослідити структуру туристичного ринку області та оцінити територіальне розташування основних туристсько-рекреаційних ресурсів.

Історичний метод застосовувався для дослідження розвитку туристичної індустрії Закарпатської області за певний проміжок часу та для визначення історичних чинників, які вплинули на формування туристичного потенціалу регіону.

Для дослідження видів туризму за різними критеріями та аналізу туристсько-рекреаційних ресурсів був використаний метод класифікації.

Математико-статистичні методи дозволили зібрати, обробити та систематизувати статистичні дані щодо розвитку туристичної індустрії області, аналізу туристичних потоків, а також макроекономічних показників туристичного сектора.

Метод порівняння застосовувався для визначення спільних та відмінних рис розвитку туристичної індустрії різних територій Закарпатської області, а також для порівняння популярності туристичних маршрутів та інтенсивності туристичних потоків між різними районами регіону.

Важливе значення у дослідженнях має використання картографічного та графічного методів. Графічний метод дозволив наочно представити інформацію у вигляді графіків, діаграм та схем, а картографічний метод дав змогу створити карти та картосхеми для відображення територіального розподілу туристичних ресурсів та маршрутів у Закарпатській області.

РОЗДІЛ 2

СТРУКТУРНІ ТА ТЕРИТОРІАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Закарпатська область є одним із найперспективніших регіонів України за рівнем забезпеченості туристсько-рекреаційними ресурсами. Унікальне поєднання природних умов, ландшафтного різноманіття, м'якого клімату, багатства водних, лісових та бальнеологічних ресурсів створює широкі можливості для розвитку різноманітних видів туризму й рекреації.

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛАСТЬ

Історичний регіон на південному заході України, що розташований у передгір'ях і на схилах Карпат та в басейні річки Тиса. Межує з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Його мультикультурність та мультиетнічність знаходить відображення у великому різноманітті традицій і свят

- 1 Ужгородський замок
- 2 Термальні джерела Берегівщини
- 3 Замок «Паланок»
- 4 Фортеця «Сент-Міклош»
- 5 Замок графів Шенборнів
- 6 Мінеральні води м. Свалява
- 7 Водоспад Шипіт
- 8 Озеро Липовецьке Морське око
- 9 НПП «Синевир»
- 10 Поляна
- 11 Полонина Боржава
- 12 Карпатський біосферний заповідник

Рис. 2.1. Закарпатська область на карті України [42]

Територія області характеризується переважно гірським рельєфом, що представлений Українськими Карпатами (масиви Свидовець, Боржава, Полонина Рівна, Мармароський та ін.). Гірські ландшафти забезпечують розвиток гірськолижного, пішохідного, спортивного та пригодницького туризму. Полонинні території сприяють розвитку зеленого та сільського туризму. Найвищі вершини – Говерла (2061 м), Близниця, Піп Іван

Мармароський – формують привабливість для альпіністського та трекінгового туризму [44].

Рис. 2.2. Рельєф Закарпатської області [44]

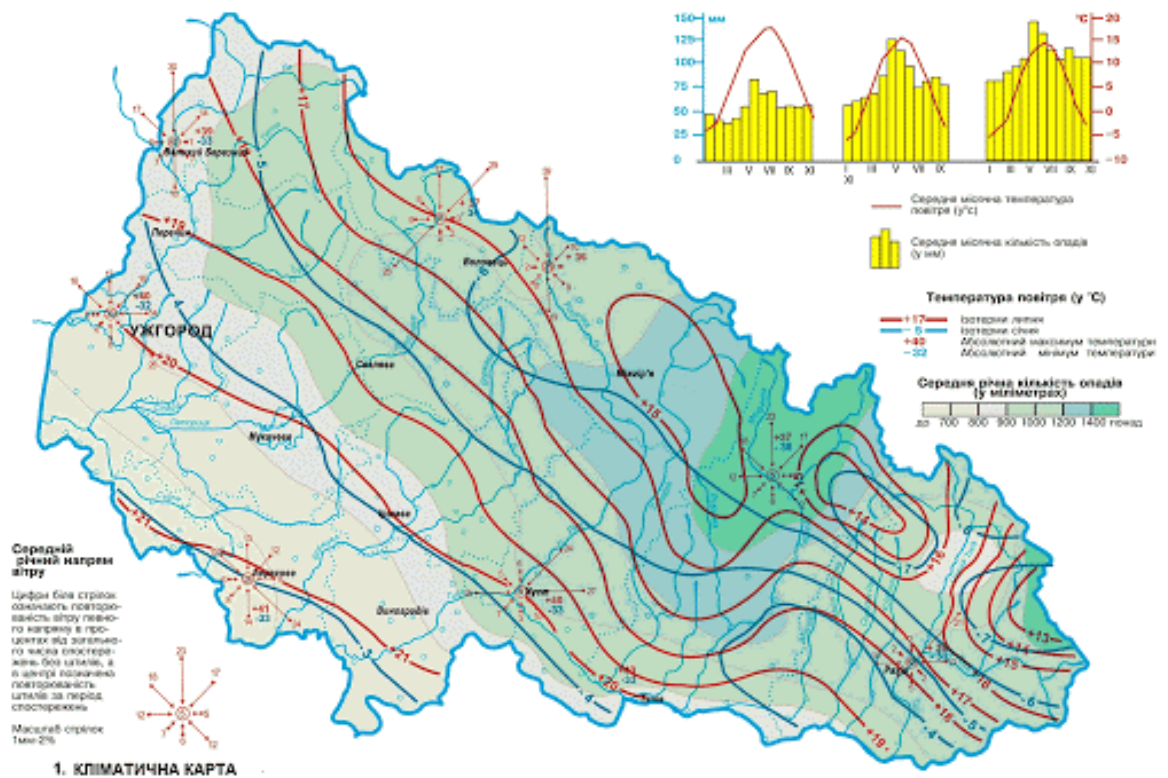

Рис. 2.3. Кліматичні карта Закарпаття [44]

Клімат області є помірно-континентальним з ознаками гірського у високогір'ї. Відзначається відносно м'якою зимою та теплим літом, що дозволяє організовувати туризм практично протягом усього року. У гірських долинах формується унікальний мікроклімат, що позитивно впливає на здоров'я, особливо людей з респіраторними та серцево-судинними захворюваннями, що є базою для розвитку кліматотерапії [56].

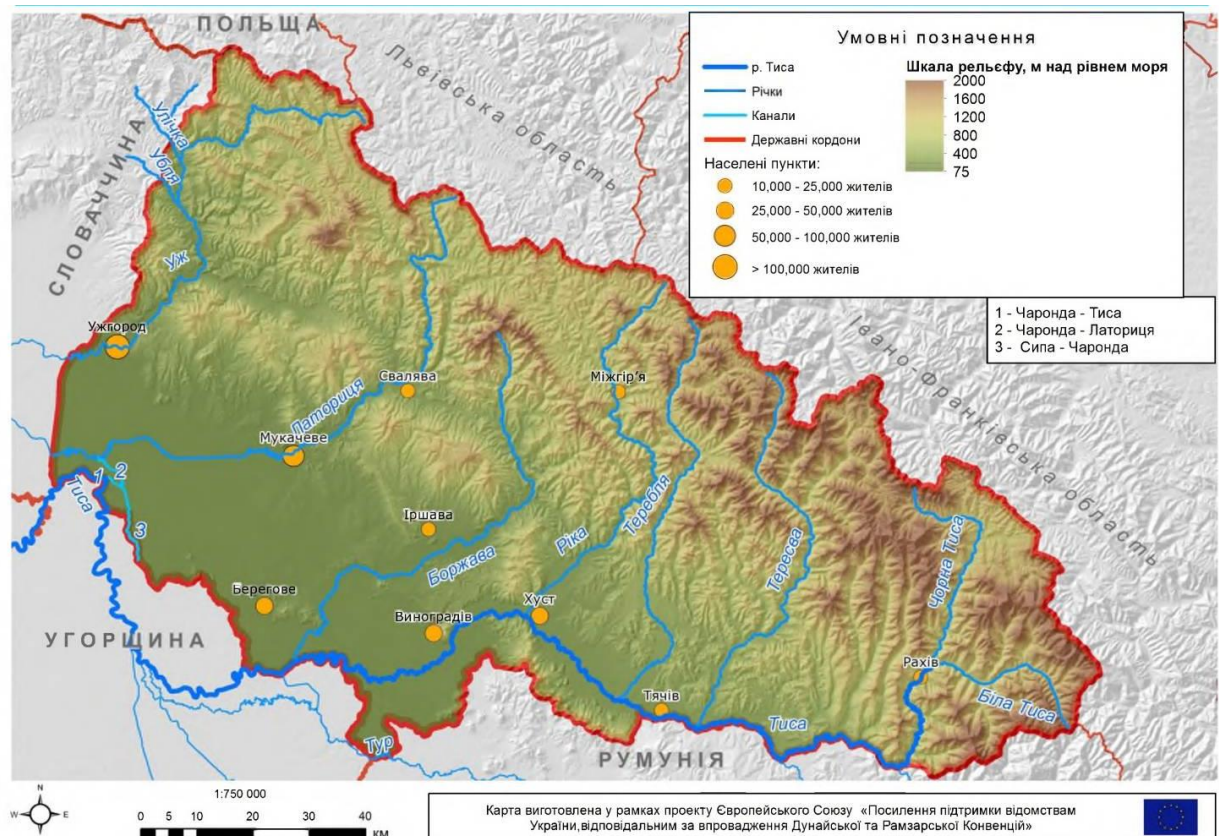

Рис. 2.4. Гідрографія Закарпатської області [44]

Гідрографічна мережа області складається з річок Тиса, Латориця, Уж, Боржава, Ріка та інших, що сприяють розвитку водного, рибальського й екотуризму. Особливо цінними є гірські озера (Синевир, Лебедине), водоспади (Шипіт, Воєводин, Труфанець), які є привабливими туристичними локаціями. Закарпаття є одним з лідерів в Україні за кількістю джерел мінеральних вод (понад 400), що забезпечує основу для санаторно-курортного та лікувального туризму (Свалява, Поляна, Шаян, Усть-Чорна). Значного поширення набувають термальні курорти (Берегове, Косонь, Велятино) [56].

Висока лісистість (понад 50% території) та багатство флори і фауни забезпечують можливість розвитку екологічного, науково-пізнавального й оздоровчого туризму [14].

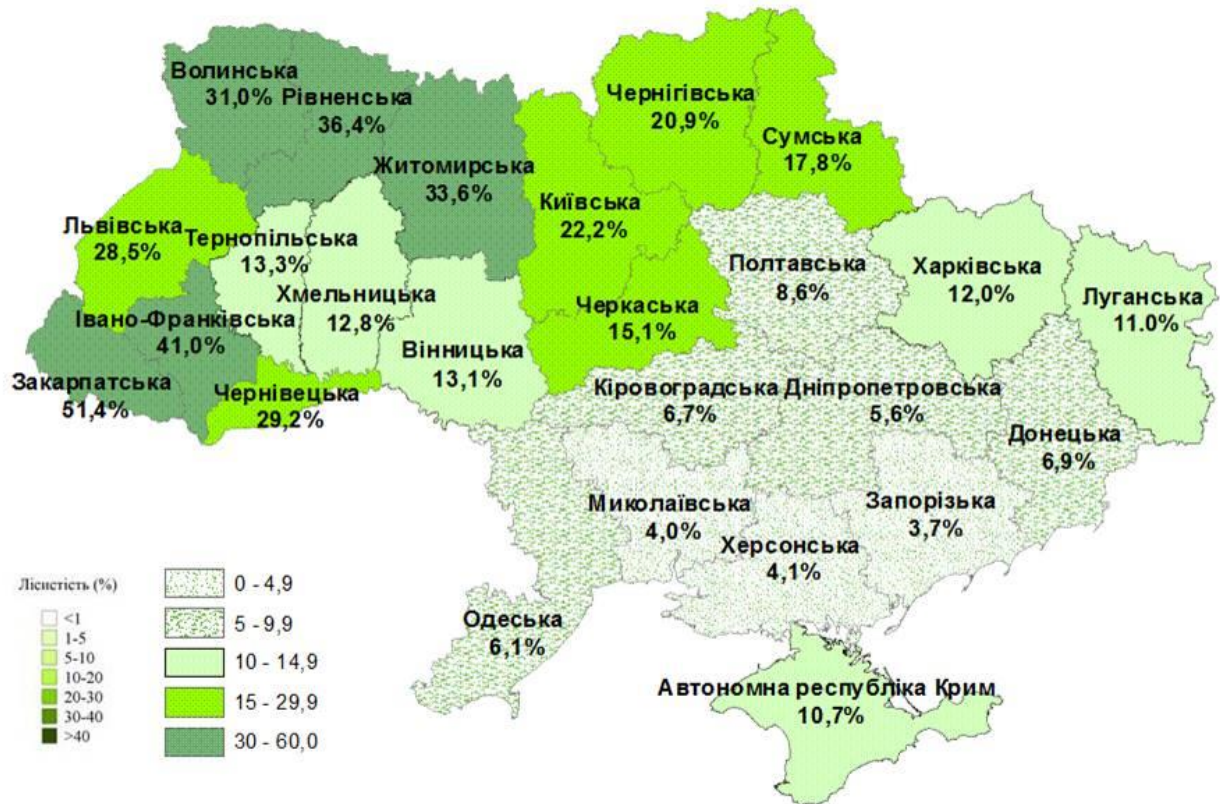

Рис. 2.5. Лісистість адміністративних областей [14]

У регіоні збережено природні букові ліси, які включені до списку Світової природної спадщини ЮНЕСКО [43]. Природно-заповідний фонд Закарпатської області представлений національними природними парками («Синевир», «Ужанський», «Зачарований край»), Карпатським біосферним заповідником, Полонинським заповідником. Ці території виконують важливу функцію збереження природної спадщини й розвитку екологічного туризму [23].

Туристсько-рекреаційні ресурси області дозволяють розвивати широкий спектр туристичних напрямів: гірськолижний (Пилипець, Красія, Драгобрат), лікувально-оздоровчий (Свалява, Поляна, Берегово), активний (рафтинг на Тисі, походи), етнографічний (Рахівщина, Міжгір'я),

гастрономічний (винний, сироварний туризм), а також міжнародний транскордонний туризм (сусідство з Угорщиною, Словаччиною та Румунією)

Туристсько-рекреаційні ресурси Закарпатської області вирізняються унікальністю, різноманітністю, високою туристичною привабливістю та широкими перспективами розвитку. За умови раціонального використання природного потенціалу та впровадження принципів сталого туризму область може стати одним з провідних центрів рекреації та здоров'я не лише в Україні, але й у Центрально-Східній Європі.

2.1. Природно-географічні ресурси

Закарпатська область належить до найунікальніших регіонів України за рівнем природного туристсько-рекреаційного потенціалу. Її територія вирізняється поєднанням гірських ландшафтів, м'якого клімату, густої гідрографічної мережі, значних лісових ресурсів, численних джерел мінеральних і термальних вод, що створюють сприятливі умови для розвитку різних видів туризму та рекреації.

Основу природного потенціалу регіону становить гірський рельєф Українських Карпат. На території області розташовані такі гірські масиви, як Свидовець, Боржава, Чорногора, Полонина Рівна та Мармароський масив. Регіон характеризується наявністю найвищих точок України (г. Говерла – 2061 м та г. Піп Іван Мармароський), що визначає сприятливість території для розвитку гірськолижного, альпіністського та пішого туризму. Полонинні ландшафти також сприяють розвитку зеленого туризму, етнотуризму та агротуризму [56].

Клімат області є помірно континентальним, із відносно теплою зимою та м'яким літом. У гірських районах формується особливий мікроклімат, що має оздоровчі властивості та позитивно впливає на органи дихання і серцево-судинну систему. Це створює передумови для розвитку кліматотерапії та медичної рекреації.

Водні ресурси також відіграють важливу роль у формуванні рекреаційного потенціалу. Закарпаття має густу мережу річок (Тиса, Латориця, Уж, Боржава, Ріка), мальовничі водоспади (Шипіт, Воеводин, Труфанець) та озера, серед яких найвідомішим є озеро Синевир. Значною особливістю регіону є наявність понад 400 джерел мінеральних вод різних типів, що використовуються у лікувальних та оздоровчих цілях. Найбільш відомі бальнеологічні курорти розташовані в Сваляві, Полянні, Шаяні, Усть-Чорній. Також значного розвитку набувають рекреаційні комплекси на основі термальних вод у Берегово, Косоні та Велятино [56].

Лісові ресурси займають понад половину території області. Багатство флори та фауни, наявність первісних букових лісів (внесених до списку природної спадщини ЮНЕСКО), створюють умови для розвитку екологічного, науково-освітнього та пригродницького туризму.

Важливим компонентом туристичного потенціалу є природно-заповідний фонд. На території Закарпаття функціонують такі великі природоохоронні об'єкти, як Карпатський біосферний заповідник, національні природні парки «Синевир», «Ужанський», «Зачарований край», Полонинський природний заповідник. Заповідні території відіграють ключову роль у збереженні природної спадщини та розвитку екологічного туризму.

Природні ресурси області забезпечують можливість розвитку різноманітних форм туризму: гірськолижного (Драгобрат, Красія, Пилипець), оздоровчого (Свалява, Поляна, Берегово), екологічного (Синевир, Рахівщина), активного (рафтинг на річці Тиса, походи в горах), культурно-пізнавального та етнографічного [56].

Природні туристсько-рекреаційні ресурси Закарпатської області відзначаються високою різноманітністю, цінністю та сприятливістю для розвитку туризму. Їх раціональне використання та збереження сприятиме формуванню регіону як одного з провідних центрів рекреації в Україні та Центрально-Східній Європі.

2.2. Природно-антропогенні ресурси

Закарпатська область вирізняється надзвичайно високою концентрацією природно-антропогенних ресурсів, які поєднують у собі природні комплекси та об'єкти, що охороняються, а також елементи штучного або частково модифікованого природного середовища. До таких ресурсів належать національні природні парки, біосферні та природні заповідники, заказники, пам'ятки природи, а також створені або сформовані людиною природні об'єкти – дендропарки, ботанічні сади, зоопарки.

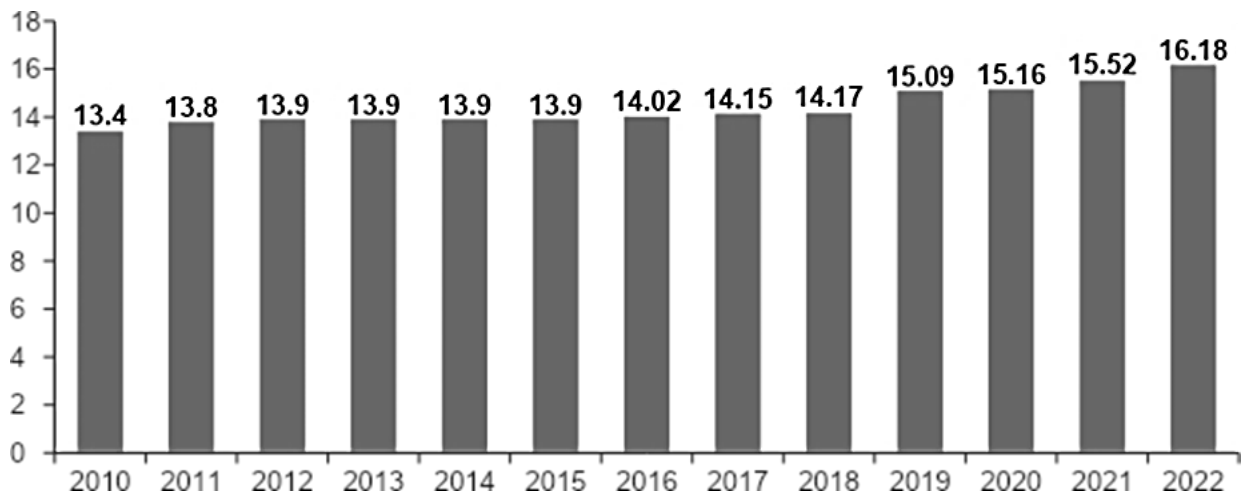

Рис. 2.6. Динаміка розвитку об'єктів природно-заповідного фонду Закарпатської області за період 2010-2022 рр. (%) [52]

Закарпаття є одним із лідерів України за часткою територій, що мають природоохоронний статус. Значна частина таких об'єктів має міжнародне значення, входить до мережі ЮНЕСКО та Європейської екологічної мережі Natura 2000 [43].

Біосферники та природні заповідники. Карпатський біосферний заповідник – один із найбільших в Україні, включений до Світової мережі біосферних заповідників ЮНЕСКО. Охоплює унікальні високогірні екосистеми, праліси, рідкісні види флори та фауни, у тому числі реліктові види. Відомий масивами первісних букових лісів [43, 52].

Полонинський природний заповідник – зберігає типові природні ландшафти Центральних та Східних Карпат, включає високогірні луки (полонини), цінні лісові та гідрологічні об'єкти [8, 52].

Національні природні парки. Національний природний парк «Синевир» – один із найвідоміших в Україні, включає озеро Синевир, водоспад Шипіт, унікальні ландшафти Горган. Відомий як центр екологічного та оздоровчого туризму. Ужанський національний природний парк – входить до транскордонного біосферного резервату «Східні Карпати» (Україна-Польща-Словаччина), включає старовікові букові ліси, занесені до списку ЮНЕСКО [43, 52].

НПП «Зачарований край» – охоплює ландшафтний парк «Зачарована долина», скельний масив «Червоне» та інші унікальні природні утворення [8, 52].

Нижньодністровський НПП (частково охоплює територію області) – важливий для збереження водно-болотних екосистем [8, 52].

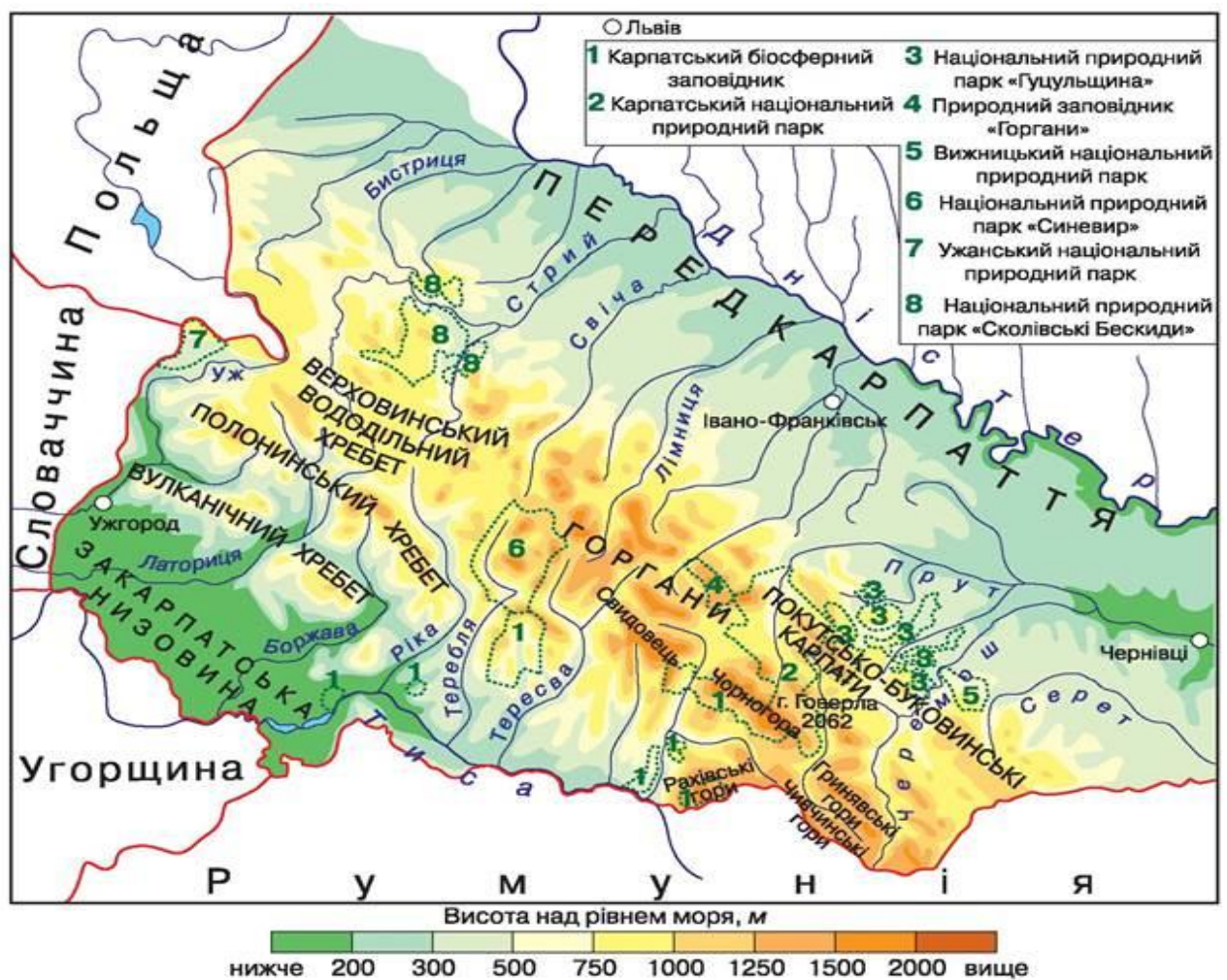

Рис. 2.7. ПЗФ Закарпатської області [52]

На Закарпатті зареєстровано понад 200 заказників та пам'яток природи. Серед них заказник «Долина нарцисів» (Хустщина) – єдиний у Європі природний масив вузьколистого нарциса. Заповідне урочище «Скалка», «Смерековий камінь», «Чертеж». Водоспади (Шипіт, Воеводин, Труфанець) – гідрологічні пам'ятки природи. Озера (Синевир, Лебедине) – важливі гідрологічні об'єкти рекреаційного значення [52].

Дендропарки та ботанічні сади. Ужгородський ботанічний сад – один із найстаріших в Україні, заснований у 1946 р., має понад 4 тисячі видів рослин, зокрема рідкісні та ендемічні. Дендропарк «Берегівський», дендропарк Мукачівського замку «Паланок», озеленені території санаторіїв (Поляна, Свалява, Шаян). Англійський парк у Великих Лазах (історичний дендропарк XVIII ст.). Чинадіївський замок з парком – природно-культурний комплекс [52].

Зоопарки та рекреаційні екологоосвітні центри. Міні-зоопарк в Ужгороді, приватні екоферми та контактні зоопарки (наприклад, у Лумшорах, Мукачеві). Центр реабілітації бурого ведмеда (у НПП «Синевир») – унікальний для Східної Європи природоохоронний об'єкт. Еколого-освітні центри в Солотвині, Рахові, Ясінях, що використовуються для розвитку екотуризму та наукових експедицій [52].

Природно-антропогенні ресурси сприяють розвитку еко-, науково-пізнавального, оздоровчого та етнографічного туризму; мають важливе міжнародне природоохоронне значення; є базою для екологічної освіти та біорізноманіття; поєднують природну унікальність з рекреаційною привабливістю.

Природно-антропогенні ресурси Закарпатської області являють собою поєднання унікальної природної спадщини та створених або модифікованих людиною рекреаційних об'єктів. Вони мають високу екологічну, наукову та туристичну цінність і відіграють ключову роль у формуванні туристсько-рекреаційного потенціалу регіону.

2.3. Суспільно-історичні ресурси

Закарпатська область має надзвичайно багату суспільно-історичну спадщину, що сформувалася під впливом багатьох культур: української, угорської, австрійської, чеської, словацької, румунської та єврейської. Саме тому регіон вирізняється високою концентрацією архітектурних та культурних пам'яток, етнографічним різноманіттям, багатими історичними традиціями та унікальними подієвими ресурсами, які формують вагомую складову туристсько-рекреаційного потенціалу.

2.3.1. Історико-культурні ресурси. Архітектурно-історична спадщина Закарпаття представлена замками, фортецями, сакральною дерев'яною архітектурою, старовинними містами, культовими спорудами.

Рис. 2.8. Історико-культурні об'єкти Закарпатської області [52]

Замки та фортифікаційні споруди. Мукачівський замок «Паланок» – один із найкраще збережених середньовічних замків України, символ Закарпаття. Ужгородський замок – історико-культурний комплекс XIV-XVII

ст., нині музей. Невицький замок, Середнянський замок (тамплієрська фортеця), Королевський замок – пам'ятки епохи середньовіччя.

Церкви та сакральна архітектура. Закарпаття відоме унікальними дерев'яними церквами, частина з яких входить до списку світової спадщини ЮНЕСКО: Храм Святого Михайла в Ужгороді; Церква Вознесіння Господнього (Ясіня); Церква Святого Миколая (Колочава); Храм у Сокирниці, Даниловому, Крайникові.

Історичні міста та культурні комплекси. Старе місто Ужгорода, Мукачево, Берегове – приклади європейської архітектури з готичними та бароковими рисами. Ратуші в містах Мукачево, Берегове, Хуст – архітектурні пам'ятки австро-угорського періоду [52].

Біосоціальні ресурси (етносоціальні та культурно-побутові). Закарпатська область характеризується етнокультурним розмаїттям, де проживають українці, угорці, румуни, словаки, русини, роми, німці та інші етнічні групи. Це формує потужний біосоціальний потенціал.

Основні біосоціальні ресурси: етнографічні регіони (Гуцульщина, Бойківщина, Лемківщина, Мармарощина); музеї просто неба («Старе село» (Колочава), Ужгородський скансен – демонстрація традиційного побуту, ремесел та народного будівництва); народні ремесла (гончарство, вівчарство, лозоплетіння, різьбярство, виробництво бринзи, виноробство, сироваріння); кухонна культура (бограч, банош, кулеша, токайські вина, шовдарь, сир, бринза, леквар). Етнічні громади підтримують традиційні свята, обряди, та мають свої культурні центри (Берегово, Виноградів, Рахів, Тячів) [52].

2.3.2. Подієві ресурси. Закарпаття відоме як центр фестивального туризму. Тут проводиться велика кількість свят, культурних подій, гастрономічних та історичних фестивалів.

Найвідоміші подієві ресурси. Фестивалі вина («Червене вино» (Мукачево), «Берегівське вино», «Біле вино» (Берегово)). Етнічні та культурні свята (Гуцульська бринза (Рахів), День міста Ужгород, Полонинське літо (Міжгір'я)). Фестивалі ремесел та фольклору («Срібний

Татош» (Чинадієво), «Колочавські вечорниці»). Фестивалі кухні («Берлибаський банош», «Гуцульський гарбуз», свято сливи, меду та леквару). Історичні реконструкції (середньовічні бої у Мукачівському та Невицькому замках, фестиваль лицарської культури). Міжнародні події («Карпатський простір», «Jazz Fest Ужгород», «Чеська осінь», дні словацької, угорської та румунської культури) [52].

Гастрономічний туризм є однією з провідних форм туристичної діяльності Закарпатської області, оскільки регіон вирізняється багатою етнокультурною спадщиною, поєднанням кухонь різних народів та унікальними продуктами місцевого виробництва. Формування гастрономічної привабливості краю зумовлене тривалим історичним розвитком, впливом угорської, словацької, румунської, єврейської, німецької та української кухонь, що створило неповторний кулінарний ландшафт.

Рис. 2.9. Гастрономічний туризм Закарпатської області [52]

Закарпатська кухня відома стравами, що базуються на домашніх продуктах та автентичних рецептурах: бограч-гуляш, токан, лоці-печеня, банош, дерунці, леквар, різноманітні ковбаси та копченості. Широко представлені страви угорської кухні – лечо, пугуйки, паприкаш.

Значну роль відіграє виробництво сирів (бринза, будз, вурда), м'ясних виробів, меду, джемів та вина. У гірських районах популярне вівчарство, що формує унікальні сирні традиції. Виноробство є ключовим елементом гастротуризму. Найвідоміші виноробні та винні підвали працюють у Берегівському, Мукачівському та Ужгородському районах. Туристам пропонують дегустації сухих, десертних та авторських вин, знайомство з підвалами та виноградниками, участь у винних фестивалях [52].

У регіоні працюють малі пивоварні та виробники крафтових настоянок, що також доповнюють гастрономічну пропозицію.

Закарпаття відоме своїми тематичними святами, які значно активізують туристичні потоки: Фестиваль «Сонячний напій» (Ужгород) – дегустація локальних вин; Свято молодого вина «Новину»; Фестиваль бограчу (Кострино, Берегово); «Червене вино» (Мукачево) – один із наймасштабніших винних фестивалів України; Гастрономічні ярмарки в Берегові та Ужгороді, де представлені страви різних етнічних груп. Ці події сприяють популяризації місцевих кулінарних традицій та розвитку малого бізнесу.

У рамках розвитку туристичної інфраструктури створено кілька гастротурів: Винний шлях Закарпаття, що охоплює виноробні Берегівщини; сирний шлях Рахівщини, спрямований на знайомство з вівчарством і дегустацію сирів; гірські гастромаршрути із дегустацією баношу, токану, страв з форелі; етно-гастро маршрути, що поєднують кулінарні традиції українців, угорців та румунів [52].

Закарпаття має значну кількість садиб зеленого туризму, етнографічних комплексів, винних підвалів та ресторацій, які спеціалізуються на локальній кухні. Регіональний потенціал дозволяє розвивати еногастрономічні тури для

іноземних відвідувачів, брендування місцевих продуктів; розширення мережі дегустаційних залів і фермерських господарств, створення міжрегіональних гастрономаршрутів.

Гастрономічний туризм Закарпатської області є перспективним напрямом туристичної діяльності, що поєднує етнічну культуру, традиційні технології виробництва продуктів і багату фестивальну традицію. Він не лише підсилює туристичну привабливість регіону, а й сприяє розвитку місцевих громад, збереженню кулінарної спадщини та формуванню позитивного іміджу краю [44].

Суспільно-історичні ресурси Закарпаття є надзвичайно цінними для розвитку культурно-пізнавального та історичного туризму; етнографічного та фольклорного туризму; релігійного та паломницького туризму; гастрономічного й винного туризму; фестивального, подієвого та освітнього туризму. Вони сприяють формуванню унікального туристичного іміджу регіону, збереженню етнографічної спадщини, розвитку традиційних ремесел та культурного різноманіття.

Суспільно-історичні ресурси Закарпатської області поєднують у собі архітектурну спадщину, етнокультурне багатство й традиційні свята, створюючи потужний потенціал для розвитку різноманітних форм культурного, історичного, етнографічного та подієвого туризму.

2.4. Інфраструктурні туристсько-рекреаційні ресурси

Інфраструктура туристсько-рекреаційного комплексу Закарпатської області є одним із ключових чинників розвитку туризму в регіоні. Вона включає мережу закладів розміщення, харчування, транспортного забезпечення, лікувально-оздоровчих та рекреаційних установ, а також об'єктів дозвілля, інформаційної та сервісної підтримки туристів.

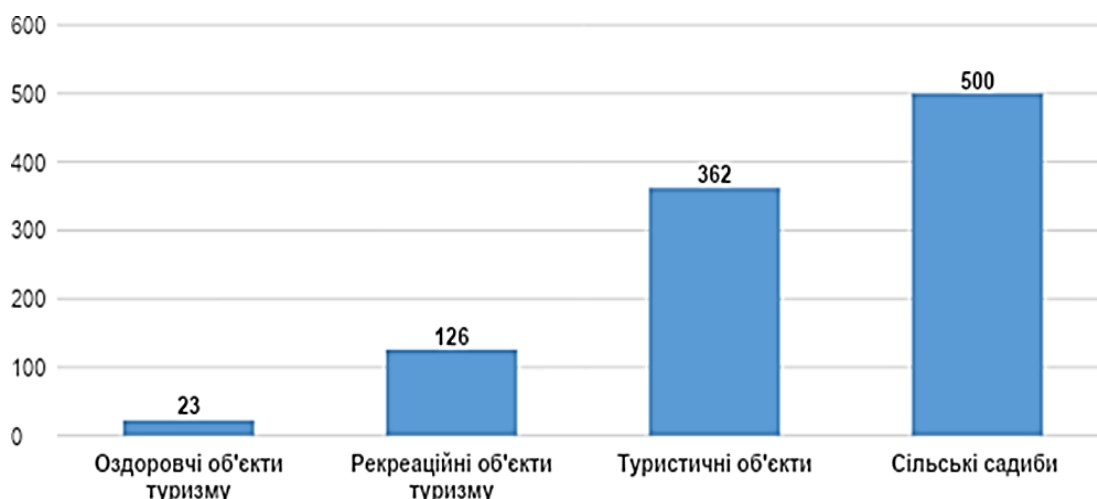

Рис. 2.10. Мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних об'єктів Закарпатської області, 2022 рік [52]

Закарпаття вирізняється широким спектром об'єктів розміщення – від готелів різного класу, апарт-готелів, туристичних комплексів, санаторіїв та пансіонатів до садиб зеленого туризму. Особливо розвинена мережа приватних гостьових будинків у гірських та курортних населених пунктах (Ясіня, Міжгір'я, Поляна, Солотвино, Шаян, Берегове). Тут функціонують заклади як бюджетного, так і преміального рівнів.

У регіоні працюють численні санаторії, профілакторії, бальнеологічні курорти, зокрема на базі мінеральних вод та термальних джерел (Поляна, Сойми, Шаян, Лумшори, Берегове). Є сучасні SPA-комплекси, реабілітаційні центри, водолікувальні та соляні заклади.

Закарпаття має вигідне транскордонне розташування й доступне залізничне та автомобільне сполучення з обласними центрами України та країнами ЄС (Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща). Через область проходить міжнародний транспортний коридор. Є аеропорт «Ужгород», але з 2022 року не працює. Контрольно-пропускні пункти на кордоні (Чоп, Ужгород, Тиса, Лужанка). У внутрішніх перевезеннях переважає автобусний та приватний транспорт [44].

Рис. 2.11. Карта автодоріг Закарпатської області [44]

На території області розташовані гірськолижні курорти (Драгобрат, Плай, Красія, Синяк), туристичні бази, маршрути для пішохідного, велосипедного, кінного та водного туризму. Наявні прокатні пункти, трекінгові станції, екскурсійні маршрути, туристично-інформаційні центри.

У регіоні працює велика кількість ресторанів, кафе, дегустаційних залів, етнолокальних колиб та виноробних господарств. Заклади харчування активно популяризують місцеву кухню (гуцульську, закарпатську, угорську). Розвивається крафтове виробництво продуктів. Також наявні заклади побутового обслуговування, оренди обладнання, туристичні оператори [44].

Працюють туристично-інформаційні центри (в Ужгороді, Мукачеві, Рахові, Хусті), функціонує цифровий маркетинг туризму – офіційні сайти,

інтерактивні карти, мобільні додатки, навігаційні стенди та інформаційні таблиці на маршрутах.

На території області діють музеї (Ужгородський замок, Мукачівський замок «Паланок», музей лісу і сплаву, етнографічні комплекси), театри, культурні центри, заклади організації свят, фестивалів, майстер-класів, винних маршрутів [44].

Закарпатська область має добре розвинену туристсько-рекреаційну інфраструктуру, яка забезпечує умови для ефективного використання природних, культурних та рекреаційних ресурсів. Водночас існує потреба в модернізації транспортної мережі, підвищенні якості готельних послуг, цифровізації туристичних сервісів та розвитку інфраструктури.

2.5. Об'єкти Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО

Станом на 2025 рік в Україні було зареєстровано вісім об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО, що становить приблизно 0,69% від усіх об'єктів у світі. Серед них сім належать до культурної спадщини (визначені за критеріями i-vi), а один об'єкт має природний статус (за критеріями vii-x). П'ять об'єктів розташовані повністю в межах України, тоді як три є транскордонними та поділяються з іншими країнами. Тобто більшість об'єктів – це унікальні культурні пам'ятки, але Україна також представлена і на карті природної спадщини ЮНЕСКО, зокрема завдяки спільним природоохоронним територіям [43].

Серед об'єктів культурної та природної спадщини ЮНЕСКО, що мають особливе значення, два знаходяться в межах Закарпатської області. Це первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи – унікальний природний комплекс, частина якого розташована на Закарпатті та дерев'яні церкви карпатського регіону в Польщі та Україні, серед яких у Закарпатській області знаходяться Вознесенська церква та Церква святого Михайла. Таким чином, Закарпаття представлено як у природній, так і в культурній спадщині ЮНЕСКО [43].

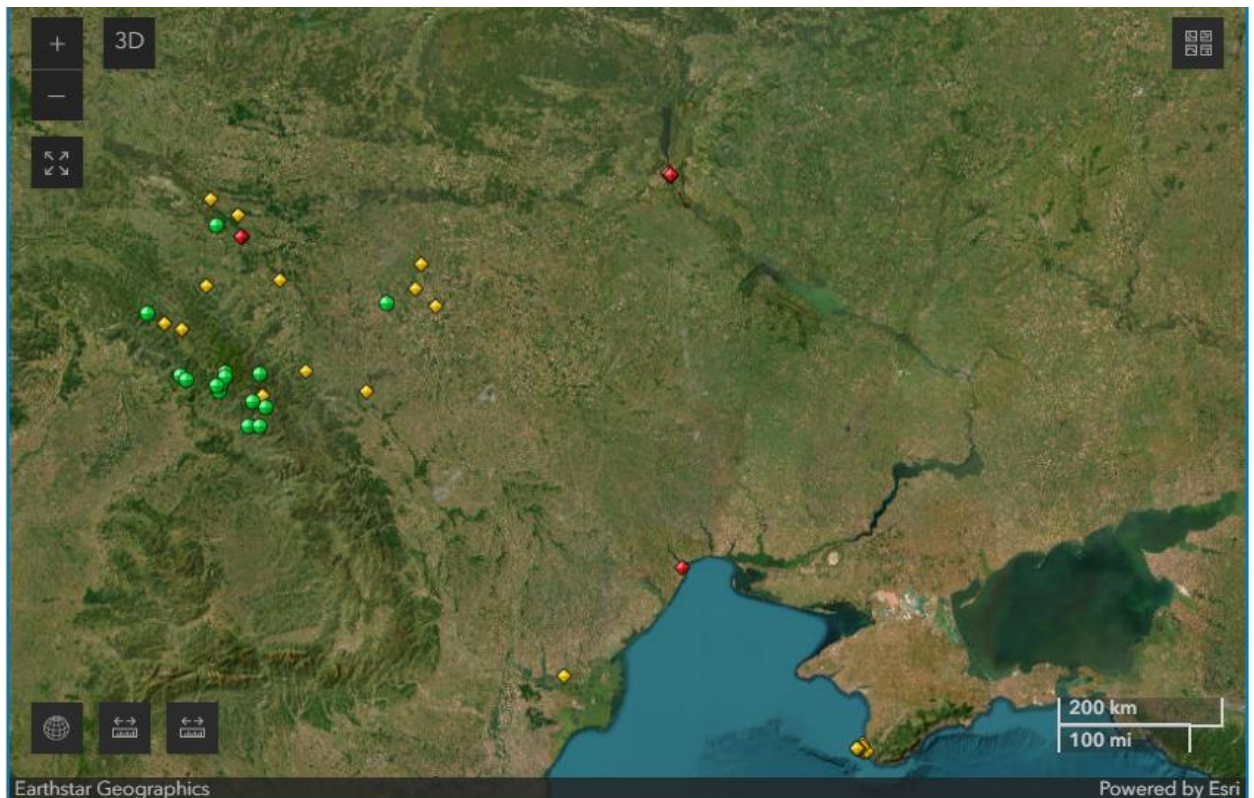

Рис. 2.12. Об'єкти Світової спадщини ЮНЕСКО в Україні [43]

Таблиця 2.1

Список об'єктів ЮНЕСКО в Закарпатській області
(складено автором за даними [43])

№	Тип об'єкта	Назва	Район	Рік внесення
1	Культурний	Церква св. Архангела Михаїла (Ужок)	Великобerezнянський	2013
		Церква Вознесіння Господнього (Ясіня)	Рахівський	2013
2	Природний	Угольсько-Широколузькі праліси	Хустський / Тячівський	2007
		Свидовець	Рахівський	2007 (розширення 2011/2017)

1. *Дерев'яні церкви Карпатського регіону (ЮНЕСКО, 2013 р.) / Wooden Tserkvas of the Carpathian Region in Poland and Ukraine.* Це серійна культурна пам'ятка, яка включає 16 дерев'яних церков (8 в Україні, 8 у Польщі). Дві з них розташовані на території Закарпатської області. *Церква Святого Архангела Михаїла, с. Ужок. Великобerezнянський район, 1745 р.* Бойківський тип дерев'яної сакральної архітектури. Збудована із смерекових колод без жодного металевих кріплення. Тризрубна, триверха конструкція,

характерна для гірських регіонів. Символ віри та єдності місцевих громад, приклад адаптації сакральної архітектури до природних умов Карпат. Вважається шедевром народного теслярського мистецтва. *Церква Вознесіння Господнього, с. Ясіня. Рахівський район, 1824 р.* Гуцульський архітектурний тип. Вважається однією з найкрасивіших православних дерев'яних споруд Карпат. Місцева назва – «Струкова церква». Розташована на пагорбі в центрі Ясіня, з панорамними краєвидами. Внутрішній інтер'єр збережений майже у первісному вигляді [43].

2. *Древні та пралісові букові ліси Карпат (ЮНЕСКО, 2007 р., розширено у 2011 та 2017 р.) / Ancient and Primeval Beech Forests of the Carpathians and Other Regions of Europe.* Це природна серійна об'єктна пам'ятка, що охоплює понад 90 окремих локацій у 18 країнах Європи, включно з Закарпатською областю. *Угольсько-Широколузький масив.* Між Хустом та Тячевом, у Карпатському біосферному заповіднику. Найбільший у світі суцільний масив букових пралісів (~10 тис. га). Дерева віком понад 500 років. Жодного втручання лісогосподарської діяльності за весь період існування. Це своєрідна «жива лабораторія еволюції лісів», де буки поширювалися після Льодовикового періоду. *Природна територія охоронного масиву Свидовець.* Територія Рахівського району. Висота до 1800 м. У складі Карпатського біосферного заповідника. Живуть бурий ведмідь, рисі, рідкісні види птахів. Має важливе значення для збереження субальпійських екосистем і джерельного живлення річок Тиси [43].

РОЗДІЛ 3

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ ІНДУСТРІЇ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Історичні особливості розвитку туристичної індустрії Закарпатської області

Історичний розвиток туристичної індустрії Закарпатської області має складну, багатонаціональну та багатокультурну основу, що формувалася під впливом природних умов, транскордонного положення та соціально-економічних процесів. Туризм на Закарпатті розвивався поступово, проходячи кілька ключових етапів.

Давній період та середньовіччя. Закарпаття з давніх часів відігравало роль важливого транзитного регіону, через який пролягали торговельні шляхи між Центральною та Східною Європою. Через територію сучасної області проходили маршрути, що поєднували Угорське королівство з Польщею, Галичиною та південними слов'янськими землями. Ці шляхи сприяли активним культурним контактам, обміну товарами, технологіями й традиціями, що заклало передумови для появи перших форм подорожування і гостинності на території краю.

У середньовіччі на Закарпатті починають виникати укріплені фортифікаційні споруди, які сьогодні є важливими історико-культурними туристичними ресурсами. До найвідоміших належать Мукачівський замок Паланок, що сформувався як стратегічний оборонний пункт над торговельними шляхами, та Ужгородський замок, який став центром політичного і військового життя регіону. У ті часи замки не лише виконували захисну функцію, а й виступали адміністративними та осередками ремесел, що приваблювало до них купців, мандрівників і дипломатів [21, 44].

Суттєвого розвитку зазнало паломництво, яке є однією з найдавніших форм організованих подорожей. Уже в середньовіччі Закарпаття було відоме своїми релігійними центрами, серед яких особливе місце посідав

Мукачівський монастир (нині монастир св. Миколая), що виник як духовний осередок православної традиції. Паломники прибували сюди з навколишніх земель, шукаючи духовної підтримки, зцілення та участі у монастирських богослужіннях. Монастирі ставали місцем тимчасового притулку та гостинності, де подорожні отримували ночівлю й харчування, а відтак – сприяли формуванню своєрідної «туристичної інфраструктури» середньовіччя.

Таким чином, у давні часи та в період середньовіччя на території Закарпаття формуються передумови туристичного розвитку: вигідне географічне положення, активні торговельні контакти, поява замків-фортець і розвиток релігійного паломництва. Саме ці чинники закладали основу для подальшого культурного, економічного та туристичного становлення краю.

Австро-Угорський період (кінець XVIII – початок XX ст.). У кінці XVIII – на початку XX століття Закарпаття входило до складу Австрійської, а згодом Австро-Угорської імперії. Цей період став важливим етапом модернізації регіону, оскільки державна адміністрація активно розвивала транспортну, економічну та соціальну інфраструктуру. Саме тоді були закладені основи індустріального та курортного розвитку, що згодом визначили туристичний потенціал краю [21, 44].

Одним із ключових напрямів імперської політики стало будівництво транспортної інфраструктури. У другій половині XIX ст. прокладаються залізничні гілки, які поєднали Закарпаття з великими центрами імперії – Будапештом, Віднем та Братиславою. Важливі маршрути проходили через Мукачево, Ужгород, Сваляву, Чоп та Перечин. Розвиток залізниць та удосконалення дорожньої мережі сприяли значному збільшенню мобільності населення, активізації торгівлі та появі перших організованих поїздок до гірських та курортних місцевостей.

Саме в цей час на Закарпатті починає формуватися курортна інфраструктура. Регіон набув популярності завдяки численним джерелам мінеральних вод, лікувальні властивості яких були визнані австрійськими

лікарями та дослідниками. У таких місцях, як Свалява, Поляна, Липча, Шаян, Кваси, розпочинається облаштування спеціальних купалень, бюветів, лікувальних корпусів і готельних будівель. Поступово ці поселення перетворюються на курорти, що приваблювали відпочивальників із різних частин імперії [21, 44].

У цей період також активно розвивалася бальнеологія, що базувалася на вивченні та використанні природних мінеральних вод для лікування внутрішніх хвороб, розладів травлення та нервової системи. У Закарпатті створювалися перші лікувальні заклади санаторного типу, де відвідувачам пропонували бальнеотерапію, дієтичні програми та відпочинок у сприятливих кліматичних умовах. Таким чином, саме Австро-Угорський період став етапом становлення санаторно-курортного туризму в регіоні.

Окрім цього, у гірських районах поширювалось лікувально-кліматичне оздоровлення, а природні ландшафти Карпат залучали прихильників піших прогулянок та ранніх форм рекреації. Поява курортних містечок, модернізація транспортної мережі та зростаюча популярність гірського відпочинку сприяли поступовому формуванню туристичного іміджу Закарпаття як оздоровчого регіону.

Отже, Австро-Угорський період став важливим етапом у розвитку туристичної сфери Закарпаття, оскільки саме в цей час з'явилися перші курорти, санаторії та сучасні транспортні шляхи, що забезпечили умови для подальшого активного розвитку туризму й рекреації в краї.

Під владою Чехословаччини (1919-1939 рр.). Після завершення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини як автономна територія Підкарпатська Русь. Цей період став одним із найдинамічніших у розвитку туристичної сфери регіону, оскільки чехословацький уряд розглядав Закарпаття як перспективний рекреаційний район і докладав значних зусиль для його економічного та інфраструктурного піднесення [21, 44].

Одним із найважливіших напрямів стала активізація організованої туристичної діяльності. У 1920-1930-х рр. у регіоні розпочали роботу туристичні осередки Чехословацького туристичного клубу, створювалися місцеві туристичні товариства та гуртки. Вони займалися прокладанням, маркуванням та описом гірських туристичних маршрутів, що об'єднували Чорногору, Свидовець, Мармароський масив, Боржавські полонини. Маршрути включали оглядові майданчики, притулки та місця для короткочасного відпочинку, що зробило Карпати доступними навіть для початківців.

Особливого розвитку набув пішохідний та гірський туризм, що активно популяризувався в чеських і словацьких туристичних виданнях. Закарпатські Карпати позиціонувалися як «дикий, автентичний і мальовничий край», придатний для походів і досліджень природи. Це сприяло значному збільшенню кількості туристів із Чехії, Моравії та Словаччини [21, 44].

Важливою рисою періоду стало становлення гірськолижної інфраструктури. На схилах Боржавського хребта, у районі Воловця та Міжгір'я, з'являються перші спеціально облаштовані траси для лижного спорту й тренувань. Будувалися туристичні притулки, зимові бази та навчальні майданчики. Саме в цей час зимовий відпочинок у Закарпатті починає перетворюватися на окремий вид туристичної діяльності.

Паралельно створювалися перші бази відпочинку і рекреаційні комплекси, орієнтовані на оздоровлення та активні види відпочинку. На території курортних зон та гірських селищ зводилися готельні будівлі чеського та німецького архітектурного стилю, облаштовувалися пансіонати, туристичні хати, місця для короткочасного перебування мандрівників.

Важливою складовою державної політики стала підтримка природоохоронних ініціатив. Чехословацька влада сприяла формуванню заповідних територій, охороні лісових масивів та рідкісних видів флори і фауни. У цей період починають активно розвиватися концепції, близькі до

сучасного екотуризму, що передбачали раціональне використання природних ресурсів, екопросвітництво та організацію природничих екскурсій.

Таким чином, перебування Закарпаття у складі Чехословаччини стало періодом справжнього туристичного піднесення. Були створені туристичні товариства, сформована мережа гірських маршрутів, закладені основи гірськолижної інфраструктури та екологічного туризму. Саме в ці роки регіон отримав перший системний туристичний розвиток, який суттєво вплинув на його подальшу рекреаційну спеціалізацію.

Друга світова війна та післявоєнний час. Період Другої світової війни став одним із найскладніших для туристичного розвитку Закарпаття. Воєнні дії, мобілізація населення, руйнування інфраструктури та економічна нестабільність повністю призупинили функціонування туристичної індустрії. Багато доріг, мостів, будівель, зокрема й санаторно-курортні об'єкти, були частково або повністю зруйновані. Туристична та рекреаційна діяльність фактично занепала, а транспортні сполучення між населеними пунктами стали нерегулярними або були перерізані.

У 1945 році Закарпаття увійшло до складу Української РСР, що започаткувало новий етап соціально-економічного розвитку регіону. Відновлення почалося з інфраструктурних робіт: ремонтувалися дороги, відбудовувалися залізничні лінії та комунальні об'єкти. Особливу увагу влада приділяла санаторно-курортній сфері, оскільки Закарпаття було відоме своїми мінеральними водами й сприятливими природними умовами. Уже в перші післявоєнні роки були реставровані і частково модернізовані об'єкти у Сваляві, Поляні, Шаяні, Жденієві, де почали функціонувати лікувально-оздоровчі заклади союзного значення [21, 44].

Справжнє туристичне відродження Закарпаття припадає на 1960-1980-ті роки, коли держава активно підтримувала масовий відпочинок та профілактичне оздоровлення громадян. У цей період зводяться нові санаторії, профілакторії та будинки відпочинку, у тому числі великі рекреаційні комплекси, розраховані на тисячі відвідувачів; формується

мережа туристичних баз, які приймали туристичні групи, організовували походи та екскурсійні програми в Карпати; активно працюють туристичні організації – зокрема, система «Інтурист» та «Турист», які сприяли внутрішньому та міжнародному туризму; відновлюється й удосконалюється бальнеологічне лікування, а мінеральні води Закарпаття набувають широкої популярності в межах СРСР.

У цей час також спостерігається розвиток гірськолижного спорту, який стає одним із ключових напрямів зимового туризму. На гірських схилах Боржави, Красії та Орявчика облаштовуються лижні траси, туристичні бази отримують зимове спорядження, організовуються секції та дитячі спортивні школи. Поступово формуються райони регулярного зимового відпочинку, що згодом перетворюються на важливі туристичні центри області.

Таким чином, після періоду воєнного занепаду в туристичній сфері, у повоєнні десятиліття спостерігалось інтенсивне відновлення та розвиток рекреаційної інфраструктури. У 1960-1980-х роках Закарпаття перетворилося на один із провідних оздоровчих та туристичних регіонів УРСР, сформувавши потужну санаторно-курортну базу й отримавши статус популярного місця для масового відпочинку населення.

Період після здобуття незалежності України (1991-2000 рр.). Після проголошення незалежності України Закарпаття вступило в новий етап туристичного розвитку, який характеризувався трансформацією економічної системи та переходом до ринкових відносин. Однією з ключових тенденцій було формування приватного сектору туризму. У 1990-х роках активно розвивається малий та середній бізнес, з'являються приватні туристичні підприємства, малі готелі, пансіонати, фермерські господарства, що пропонували послуги з розміщення та харчування [21, 44].

Особливого розвитку набув зелений та сільський туризм, який став альтернативою організованому державному відпочинку радянського періоду. Місцеві мешканці гірських і передгірних районів починають облаштовувати садиби зеленого туризму, орієнтовані на індивідуальних мандрівників,

етнотуристів та сімейний відпочинок. Це сприяло збереженню традиційної культури та підсиленню економічної активності сільських територій.

У цей час Закарпаття формується як центр етнографічного, гастрономічного та рекреаційного туризму. Відроджуються народні ремесла, локальні кухні, традиційні святкування. Проводяться численні фестивалі, які починають виконувати роль туристичних «якорів»: фестиваль вина в Ужгороді та Мукачеві; свято меду; фестиваль чану; етнографічні свята в різних районах області.

Ці заходи активізували внутрішній та іноземний туризм, сприяли популяризації культурної спадщини краю та формуванню позитивного іміджу регіону.

Розвиток туристичної індустрії у XXI ст. На початку XXI ст. туристична галузь Закарпаття вступила у фазу структурного оновлення та диверсифікації. Зростає роль таких напрямів, як: екотуризм, зорієнтований на відвідування природоохоронних територій, гірських маршрутів, полонин; сільський туризм, що й надалі залишається важливим джерелом доходів для місцевих громад; гірськолижний туризм, який активно розвивається у Воловецькому, Міжгірському, Рахівському та Великобerezнянському районах; історико-культурний туризм, пов'язаний із замками, сакральними пам'ятками та етнокультурною спадщиною.

Важливого значення набуває створення природоохоронних територій. У регіоні функціонують Ужанський національний природний парк, Карпатський біосферний заповідник та низка регіональних ландшафтних парків, що підвищує екологічну цінність території та сприяє розвитку природничого туризму [21, 44].

Значним досягненням стало включення до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО одразу двох груп об'єктів: букові праліси Карпат і старовікові ліси Європи (2007 р.); дерев'яні церкви Карпатського регіону (2013 р.) [43].

Це підвищило міжнародну репутацію Закарпаття, сприяло розширенню іноземних туристичних потоків та розвитку екскурсійної інфраструктури.

На початку XXI ст. активно розвивається транскордонна співпраця. Спільні туристичні та екологічні проєкти реалізуються з Угорщиною, Словаччиною, Польщею та Румунією. Впроваджуються програми ЄС (Interreg, ENPI), що дозволяють модернізувати інфраструктуру, створювати нові маршрути та промоційні продукти.

Туристична індустрія у період пандемії COVID-19 та після 2022 року. Світова пандемія COVID-19 (2020-2021 рр.) радикально змінила туристичну поведінку населення. Закарпаття, як і інші регіони України, зазнало скорочення міжнародного туризму. Проте відбулося переорієнтування на внутрішнього туриста. Зросла популярність коротких поїздок, гірських маршрутів, приватних садиб, кемпінгів та екологічних локацій, що забезпечували безпечний відпочинок на природі [21, 44].

Після початку повномасштабної війни у 2022 році Закарпаття стало одним із головних регіонів тимчасового розміщення внутрішньо переміщених осіб (ВПО) через свою віддаленість від активних бойових дій. Це вплинуло на структуру туристичного попиту: частина об'єктів тимчасово змінила функціональне призначення, а туристична інфраструктура була переорієнтована на потреби гуманітарного та медичного забезпечення.

У той же час регіон став центром волонтерського, гуманітарного, медичного та реабілітаційного туризму. Зросла роль санаторно-курортних закладів, що почали приймати людей, які потребують психологічного відновлення та оздоровлення. Підвищеним попитом користуються природні рекреаційні ресурси – мінеральні води, термальні басейни, гірськолижні курорти, екостежки.

Закарпаття зміцнило свій статус безпечного та оздоровчого регіону, де поєднується можливість перебування, відновлення й рекреації навіть у складних суспільно-політичних умовах.

Розвиток туристичної індустрії Закарпатської області протягом історії визначався низкою взаємопов'язаних чинників. Передусім, регіон вирізняється унікальними природними умовами: високогірними ландшафтами Карпат, багатими лісовими масивами, численними річками та озерами, а також великою кількістю мінеральних джерел і термальних вод, що забезпечують можливості для лікувально-оздоровчого туризму та рекреації в будь-яку пору року.

Не менш значущим є багатокультурний склад населення, що сформував неповторну етнокультурну спадщину. Українці, угорці, румуни, словаки, євреї та інші народи залишили в регіоні сліди своєї матеріальної та нематеріальної культури, що стало основою для розвитку етнографічного, гастрономічного та культурно-пізнавального туризму. Ця культурна різноманітність сприяє проведенню численних фестивалів, святкувань та ремісничих ярмарків, які приваблюють як внутрішніх, так і міжнародних туристів.

Транскордонне розташування Закарпаття робить його природним вузлом для міжнародних туристичних потоків і сприяє розвитку співпраці з сусідніми країнами – Угорщиною, Словаччиною, Польщею та Румунією. Історичні зміни державної належності, від Австро-Угорщини до Чехословаччини, СРСР та незалежної України, формували різні моделі туристичного обслуговування, що залишили відбиток на інфраструктурі, курортних традиціях та культурних практиках [21, 44].

Сучасне Закарпаття поєднує широкий спектр туристичних напрямів. Регіон пропонує відпочинок і оздоровлення в санаторіях та курортних комплексах, екологічні маршрути в національних парках і заповідниках, гірськолижні траси, піші походи в Карпати, відвідування історичних та архітектурних пам'яток, а також етнографічні і гастрономічні тури. Така багатопрофільність робить Закарпаття одним із провідних туристичних регіонів України та дозволяє забезпечувати комплексний відпочинок, поєднуючи оздоровчі, рекреаційні, культурні та природні компоненти.

Отже, унікальні природні ресурси, багатокультурна спадщина, стратегічне географічне розташування та історичний досвід формування туристичної інфраструктури визначили високий потенціал Закарпаття як регіону для розвитку різноманітних форм туризму. Сьогодні область виступає як приклад інтегрованого підходу до розвитку туристичної галузі, поєднуючи збереження природи та культури з сучасними тенденціями рекреації, що робить її привабливою як для внутрішніх, так і для міжнародних відвідувачів.

3.2. Сучасний стан туристичної індустрії Закарпатської області

Туристична індустрія Закарпатської області є одним із ключових напрямів соціально-економічного розвитку регіону, що базується на унікальному поєднанні природно-рекреаційного, культурно-історичного та транскордонного потенціалу. Завдяки вигідному географічному положенню, багатим природним ресурсам, різноманітності ландшафтів та етнокультурній спадщині, Закарпаття сформувало імідж одного з провідних туристичних центрів України. Сучасний етап розвитку галузі характеризується активізацією внутрішнього туризму, розширенням спектра послуг та поступовим відновленням після кризових явищ, спричинених пандемією COVID-19 та війною в Україні.

Розвиток туристичної індустрії в Закарпатській області відбувається за умов зростання інтересу до екологічного, лікувально-оздоровчого, гастрономічного та активного туризму. Водночас регіон зіштовхується з низкою викликів, серед яких недостатня якість інфраструктури, потреба модернізації об'єктів розміщення, підвищення рівня сервісу та необхідність комплексного маркетингового просування туристичного продукту.

У 2024 році Закарпатська область отримала 23,17 млн грн туристичного збору, що на 4,6 % більше, ніж у 2023 році. У 2023 році цей показник становив понад 22 млн грн. За період січня-жовтня 2023 року до бюджету надійшло 17,18 млн грн туристичного збору, що лише незначно (на 0,3 %)

більше, ніж аналогічного періоду 2022 року. Найбільші надходження турузбору в окремих громадах: село Поляна ($\approx 4,48$ млн грн), Ужгород – $\approx 4,01$ млн грн, Баранинці – $\approx 2,34$ млн грн. Ці цифри свідчать про зростаючий фінансовий вклад туризму в місцеві бюджети, що підсилює значення індустрії як одного з джерел доходу для області [13, 42].

У 2024 році понад 173 394 туристи відвідали національні природні парки Закарпатської області: це «Синевир», «Ужанський», «Зачарований край» та Карпатський біосферний заповідник. Найпопулярніший серед них – Парк «Синевир», який прийняв 149,6 тис. відвідувачів. Для порівняння: у 2023 році ці ж парки відвідали 218 920 туристів. У 2023 році парк «Синевир» прийняв понад 186,1 тис. гостей, тоді як Карпатський біосферний заповідник – близько 28 тис., «Зачарований край» – 2,835 тис., Ужанський – 1,967 тис. осіб. Тобто, попри певні коливання, природно-рекреаційний туризм залишається важливою складовою індустрії Закарпаття [13, 42].

За даними на 2023 рік, музеї області провели близько 3 803 екскурсій і мали понад 600 000 відвідувачів. Закарпатський обласний краєзнавчий музей ім. Легоцького – 209 194 відвідувачі. Мукачівський історичний музей – 181 880 відвідувачів. Музей народної архітектури та побуту (скансен) – 107 416 гостей. Художній музей ім. Й. Бокшая – близько 100 000 відвідувачів. У 2024 році найбільші музеї Закарпаття (краєзнавчий, скансен, художній, історичний) відвідали 579 497 туристів. Зокрема, краєзнавчий музей – 216 000 відвідувачів, художній – $\approx 97,9$ тис. Це демонструє стабільний інтерес до культурних локацій Закарпаття й важливість культурного туризму для регіону [13, 42].

У Закарпатській області зазначено функціонує 705 туристично-рекреаційних закладів (оздоровчих, рекреаційних, туристичних). Потужність розміщення в цих закладах близько 30 000 місць (можливість розмістити одночасно до 30 000 туристів). В області також функціонує близько 500 сільських садиб, які надають послуги зеленого туризму, а також 17 туристично-інформаційних центрів. Це створює хорошу базову

інфраструктуру для обслуговування туристів і розвитку різноманітних форм туризму – від масового до сільського й еко-туризму.

Зростає популярність екотуризму і Закарпаття «стає магнітом для туристів» через бажання відпочивати без постійного доступу до інтернету – популярний «туризм без Wi-Fi». Одним із викликів є воєнний контекст, але незважаючи на війну, туристична індустрія на Закарпатті показує певну стійкість, але є ризики, пов'язані з інвестиціями та безпекою. Програма розвитку регіону до 2027 р. [52] ставить пріоритет на залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, розширення інфраструктури та збільшення потоку туристів як інструмент економічного зростання.

Туристичний збір та надходження від туризму зростають, що говорить про значний економічний потенціал галузі в Закарпатті. Природно-рекреаційні об'єкти (національні парки) продовжують залучати багато туристів, що демонструє популярність еко-туризму. Музейна мережа та культурні локації області також мають вагомий потік відвідувачів, що підсилює культурний туризм. Інфраструктура (готелі, садиби, інформаційні центри) розвивається, але одночасно є можливість для подальших інвестицій. Незважаючи на військові виклики, Закарпаття залишається перспективним регіоном для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму.

3.3. Аналіз туристичних потоків та їх зміни в період війни

У 2017 році суб'єкти туристичної діяльності Закарпатської області обслуговували 14 652 туристи, з яких 4 016 – внутрішні, а 10 534 – ті, хто виїжджав (в'їзні/виїзні). У 2018 році показник зріс до 25 348 туристів, а в 2019 – до 28 044. У 2019 році кількість внутрішніх туристів (у межах України) сягала 7 968 осіб, тоді як іноземні (в'їзні) – лише 114 осіб, що вказує на значний розвиток внутрішнього туризму в регіоні [13, 42].

Рис. 3.1. Кількість туристів, обслужованих туроператорами та турагентами у Закарпатській області за період 2000-2020 рр. (усього осіб) (побудовано автором за даними [13])

У 2019 році Закарпатська область отримала приблизно 8,56 млн грн туристичного збору, а у 2021 році (ще до початку повномасштабної війни) турзбір становив 11,7 млн грн, майже вдвічі більше, ніж у 2020 році. За даними на 2019 рік, в області функціонувало 511 оздоровчих, рекреаційних та туристичних закладів, що на 14,8% більше, ніж у 2018 році. Потужність розміщення приблизно 26 000 місць доступні одночасно для туристів [13].

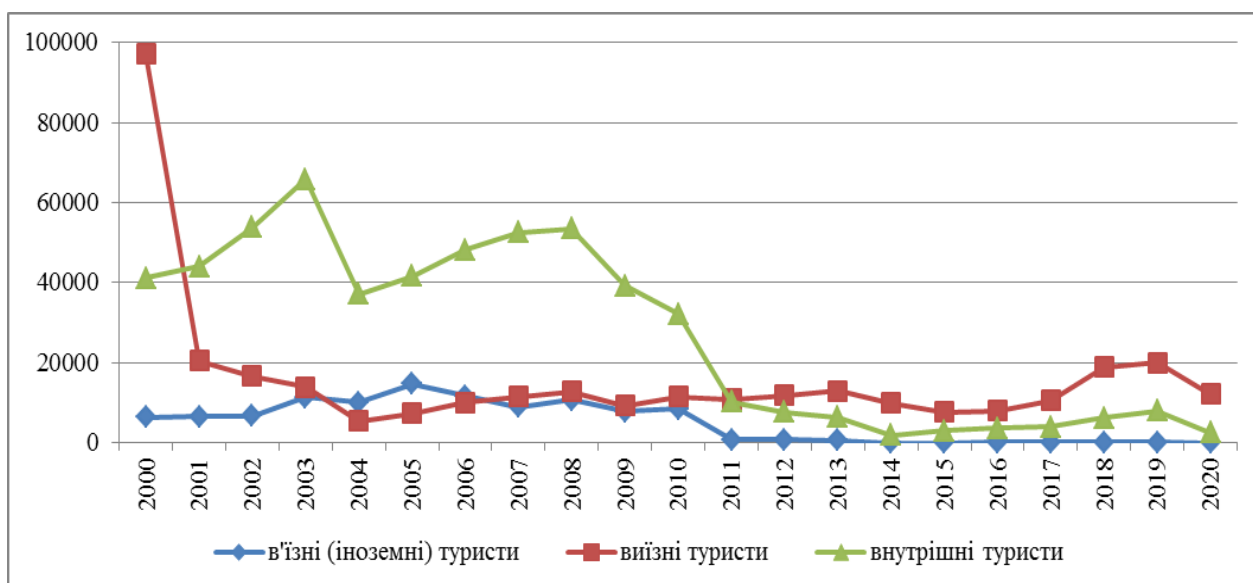

Рис. 3.2. Кількість туристів, обслужованих туроператорами та турагентами у Закарпатській області за період 2000-2020 рр. (осіб) (побудовано автором за даними [13])

За даними Держстату Закарпаття, у 2018 році з 25,3 тис. осіб, які скористалися послугами туристичних організацій, 18,9 тис. були українцями, а інші – це іноземні громадяни. У цьому ж році загальна кількість «туроднів» (тобто днів, коли туристи перебували в закладах) становила 162,1 тис, в середньому на одного туриста припадало близько 6 днів перебування [13]. Основна мета туристів – це для дозвілля та відпочинок, а не ділові, лікувальні чи освітні подорожі. В регіоні стабільно збільшується кількість туристичних підприємств (туроператорів, турагентів), що свідчить про розвиток організованого туризму в регіоні.

До війни Закарпатська область демонструвала стабільне зростання туристичної активності, а саме збільшувалась кількість туристів, особливо внутрішніх, розвивалася інфраструктура відпочинку та оздоровлення. Домінував внутрішній туризм і значна частина туристів приїжджала для відпочинку, а не бізнесу чи лікування. Туристичний збір також зростав, що вказує на поступове посилення економічного значення галузі для регіону. Попри великий рекреаційний потенціал (гірські Карпати, санаторії, термальні води), частка іноземних туристів до 2019-2021 років залишалась порівняно невисокою [21, 56].

У перші місяці повномасштабного вторгнення (лютий-травень 2022 року) туристичний потік до Закарпатської області фактично «впав майже до нуля». У цей же час готелі та туристичні заклади в області активно використовувалися для розміщення ВПО, що змінювало структуру «відвідувань». У липні 2022 року Закарпаття відвідали приблизно 1,2 мільйона туристів, що на ~50 % менше, ніж у липні 2021 р. У вересні 2022 року було близько 700 тис. туристів, що на ~30 % менше за вересень 2021 р. При цьому у вересні 2022 року були запроваджені певні обмеження: заборона на нічні масові розважальні заходи в ресторанах Ужгорода через воєнний стан [13, 21].

З червня по серпень 2022 року туристичний потік почав потроху відновлюватися після «провального» старту, але рівні відвідуваності

лишалися значно нижчими, ніж до війни. За даними Управління туризму Закарпатської ОВА, в 2023 році до місцевих бюджетів надійшло 22,16 млн гривень туристичного збору, що на 13,81 % більше, ніж у 2022 році. За ними, з-поміж сплаченого збору фізичні особи дали $\approx 10,714,9$ тис. грн, а юридичні – $\approx 11,445,8$ тис. грн. За статистичними даними, з січня по жовтень 2023 року Закарпаття зібрало 17,176 млн грн туристичного збору – це лише трохи більше (+0,3 %), ніж за аналогічний період 2022 року. Після 2022 року потік туристів поступово поновлюється, зростання зборів вказує на поступове відновлення внутрішнього туризму [13, 21, 56].

Війна суттєво вплинула на структуру та обсяги туристичних потоків у Закарпатській області: спочатку – падіння та реквізіція туристичної інфраструктури під переселенців, далі – поступове відновлення та переорієнтація на внутрішній туризм. Підвищення показників туристичного збору в 2023 році говорить про відновлювальну динаміку, але майбутнє індустрії залежить від здатності регіону адаптуватися до нових реалій, підтримки інфраструктури та ефективного маркетингу. Туризм може стати не лише джерелом доходу для Закарпаття, а й важливою складовою його післявоєнної соціально-економічної відбудови.

3.4. Туристична індустрія як складова економіки Закарпатської області

Закарпаття – один із найбільш туристично орієнтованих регіонів України. Туризм тут віднесений до пріоритетних секторів розвитку, оскільки поєднує рекреаційні, лікувальні, природні та етнокультурні ресурси.

Основні спеціалізації: санаторно-курортне лікування (Свалява, Поляна, Синяк); гірськолижний туризм (Пилипець, Красія, Драгобрат); оздоровчо-бальнеологічний туризм (мінеральні води та термальні комплекси); зелений і сільський туризм; транскордонний туризм (сусідство з 4 країнами ЄС).

У 2024 році від туристичної діяльності до бюджету Закарпатської області надійшло понад 130 млн грн – це стабільно висока частка доходів реального сектору, особливо для гірських районів [13, 56].

У першій половині 2025 року місцеві громади України отримали рекордні надходження від туристичного збору – 142,6 млн грн. Це на третину більше, ніж за той самий період минулого року, і майже удвічі перевищує показник 2021 року. Найбільші суми туристичного збору надійшли від платників Києва – 33,6 млн грн, Львівської області – 26,6 млн грн, Івано-Франківської області – 22,1 млн грн. Разом ці три регіони сформували понад половину всіх надходжень – близько 58% від загального обсягу. Водночас Чернівецька область, Прикарпаття та Черкаський регіон показали різке зростання туристичних надходжень – у 3-4 рази порівняно з довоєнним періодом [13, 56].

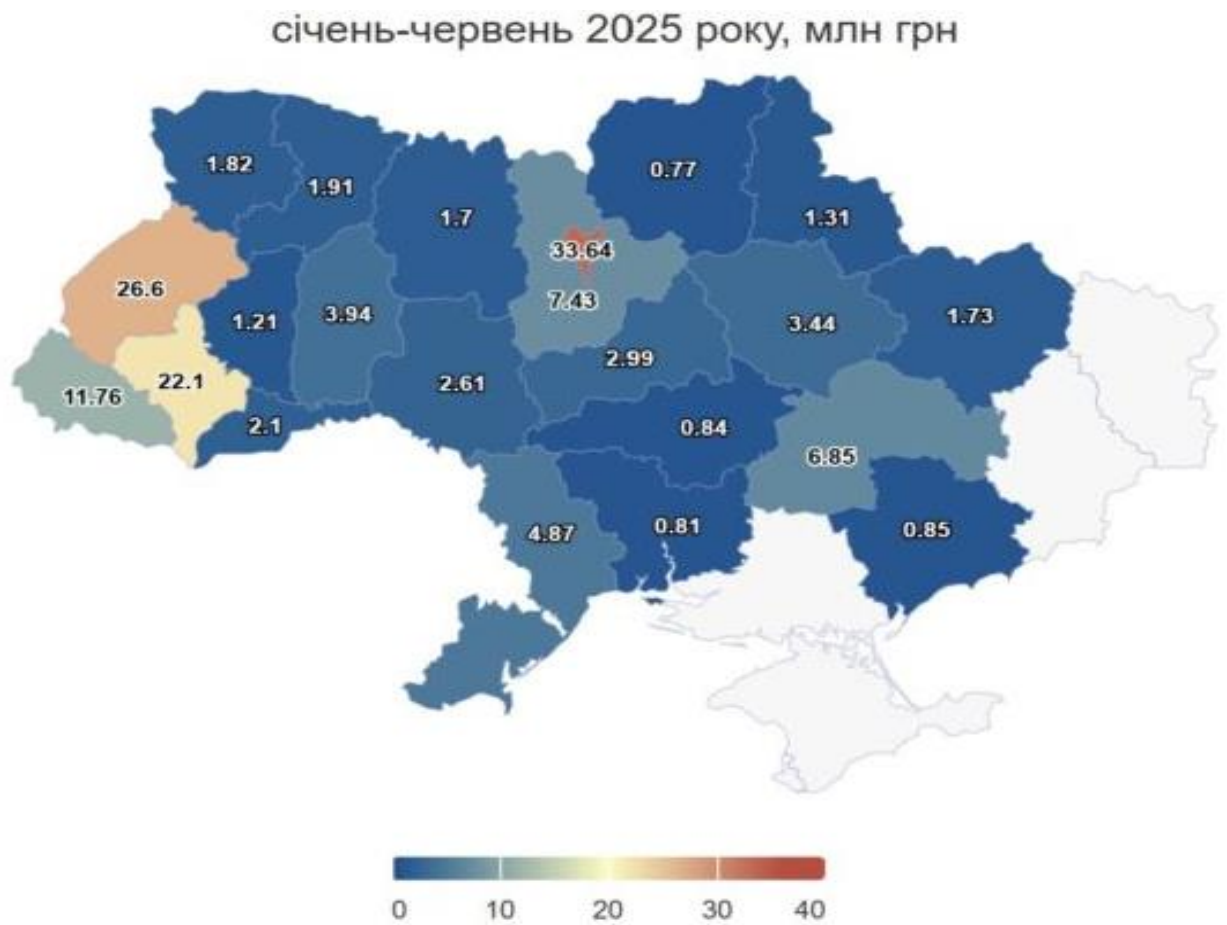

Рис. 3.3. Туристичний збір за регіонами України [42]

За перші десять місяців 2025 року туристи принесли до місцевих бюджетів Закарпаття понад 25 млн грн. Найбільше коштів надійшло від громад Поляна, Ужгород та Косонь.

З січня по жовтень 2025 року громади області отримали 25,4 млн грн туристичного збору – це на 40% більше, ніж за той самий період торік.

За даними Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА, підприємці-фізичні особи внесли близько 14,8 млн грн, а юридичні особи забезпечили надходження ще на майже 10,6 млн грн. [13, 42, 56].

Рис. 3.4. Туристичний збір Закарпатської області за січень-жовтень 2025 р. [56]

Найбільші суми туристичного збору у 2025 році отримали такі територіальні громади: Поляна – близько 5,5 млн грн; Ужгород – 4,2 млн грн; Косонь – 1,8 млн грн; Баранинці – 1,5 млн грн; Мукачево – 1,4 млн грн; Пилипець – 1,4 млн грн; Ясіня – 1,2 млн грн; Берегово – 1,2 млн грн; Вишка – 995 тис. грн; Виноградів – 961 тис. грн. Тобто саме ці громади стали основними «донорами» туристичного збору в області [56].

За офіційними статистичними даними до 7-10 % працюючого населення області задіяні у сферах, пов'язаних із туризмом (готелі, харчування, лікувальні заклади, транспорт, роздрібна торгівля, екскурсійні

послуги). У гірських територіальних громадах цей показник досягає 20-25 %. Туризм складає орієнтовно 2-3 % ВРП Закарпаття (прямий внесок). Якщо врахувати непрямі ефекти – транспорт, торгівлю, будівництво та приватний сектор – вклад сягає 5-7 %. Це робить туризм однією з провідних галузей сфери послуг у регіоні [56].

Розвиток туристичної індустрії регіону напряду впливає на рівень соціально-економічного розвитку, а саме наповнення місцевих бюджетів через туристичний та курортний збір; розвиток малого та середнього бізнесу (садиби, готелі, фермерські продукти, транспорт); збільшення попиту на локальні товари та послуги. Розвиток туристичного сектору сприяє створенню додаткових робочих місць у гірських громадах; уповільненню трудової міграції; зростанню рівня доходів населення.

Туристична індустрія регіону є одним з найбільш привабливих напрямів для інвестицій: будівництво готелів і СПА-комплексів, оновлення курортно-лікувальної інфраструктури, розвиток термальних та бальнеологічних комплексів (Косино, Берегово).

Закарпаття має унікальні конкурентні переваги у порівнянні з іншими регіонами України, а саме близькість до ЄС – високий туристичний потік; мінеральні та термальні води – лікувально-оздоровчі курорти; гірські ландшафти – зимові та активні види туризму; етнокультурне різноманіття – фестивалі, гастротуризм; близько 600 історико-культурних пам'яток. Це дозволяє туристичній індустрії бути стабільним джерелом доходів, незалежно від сезонних і економічних коливань [42, 56].

Розвиток туристичної індустрії Закарпатської області є ключовою частиною економіки, яка забезпечує 2-3 % прямого внеску у ВРП регіону та складає 5-7 % загального економічного впливу (з урахуванням суміжних галузей). Покриває 7-10 % робочих місць і має значні бюджетні надходження (130+ млн грн щороку), що формує високий потенціал для інвестиційного розвитку [42, 56].

ТУРИСТИЧНИЙ ЗБІР ЗА I ПІВРІЧЧЯ

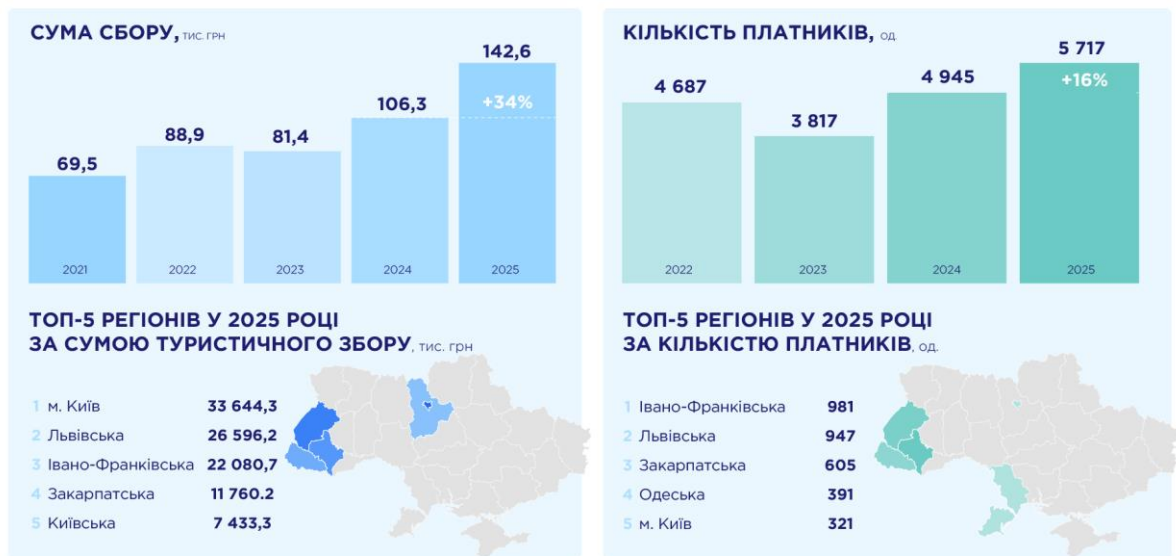

Рис. 3.5. Туристичний збір за регіонами України за період 2021-2025 рр. [42]

У розрізі регіонів найбільші податкові надходження від туризму традиційно зосереджені у столиці та західних областях. До п'ятірки лідерів за сумою туристичного збору входять: Київ – 33,6 млн грн; Львівська область – близько 26,5 млн грн; Івано-Франківська область – понад 22 млн грн; Закарпатська область – майже 12 млн грн; Київська область – близько 7,5 млн грн. [42].

За кількістю платників перші позиції займають Івано-Франківська, Львівська, Закарпатська та Одеська області, а також Київ.

Загалом статистика показує стабільний туристичний рух у регіонах із розвиненою інфраструктурою та багатими природними й культурними ресурсами. Збільшення податкових надходжень відображає активізацію внутрішнього туризму, удосконалення податкового адміністрування та поступову відбудову туристичної інфраструктури.

Таким чином, туристична індустрія регіону виступає одним із ключових та системоутворюючих секторів економіки Закарпаття. Її розвиток забезпечує не лише стабільні фінансові надходження до місцевих бюджетів, а й стимулює поживання суміжних галузей – транспорту, торгівлі,

громадського харчування, готельно-ресторанного бізнесу, сфери послуг. Туризм створює нові робочі місця, сприяє підвищенню зайнятості населення, активізує підприємницьку діяльність та сприяє підвищенню інвестиційної привабливості території.

Важливо й те, що туристична галузь формує позитивний імідж Закарпаття як безпечного, гостинного й конкурентоспроможного регіону з багатими природними та культурними ресурсами. Розвиток туристичної інфраструктури – будівництво та модернізація санаторно-курортних комплексів, гірськолижних зон, рекреаційних парків, транспортних маршрутів – зміцнює стійкість території та створює підґрунтя для довгострокового зростання.

Отже, туризм виступає не лише важливим джерелом доходів, а й стратегічним чинником розвитку, що визначає майбутні можливості Закарпаття, сприяє диверсифікації економіки та підтримує соціально-економічну стабільність регіону.

3.5. Місце Закарпатської області в туристичній індустрії України

Українська індустрія гостинності засвідчує високий рівень адаптивності та функціональної стійкості навіть за умов триваючих кризових явищ. Відновлювальні процеси у туристичному секторі передусім обумовлюються зростанням внутрішньої мобільності населення, включно з активністю внутрішньо переміщених осіб та релокованих підприємств. Згідно з даними Державного агентства розвитку туризму, у 2023 році податкові надходження від туристичної діяльності в тринадцяти регіонах України (зокрема у Вінницькій, Волинській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Хмельницькій і Чернівецькій областях) перевищили рівень довоєнного 2021 року [42].

У 2024 році Україну відвідало понад 2,5 млн іноземних туристів, що свідчить про зростання на 4,1% порівняно з попереднім роком. Накопичений

досвід демонструє, що після масштабних кризових явищ – зокрема світової фінансової кризи, анексії Криму чи пандемії – міжнародний туристичний потік в Україні, як правило, відновлюється до докризових максимальних значень у середньостроковій перспективі, зазвичай у межах 5-6 років [42].

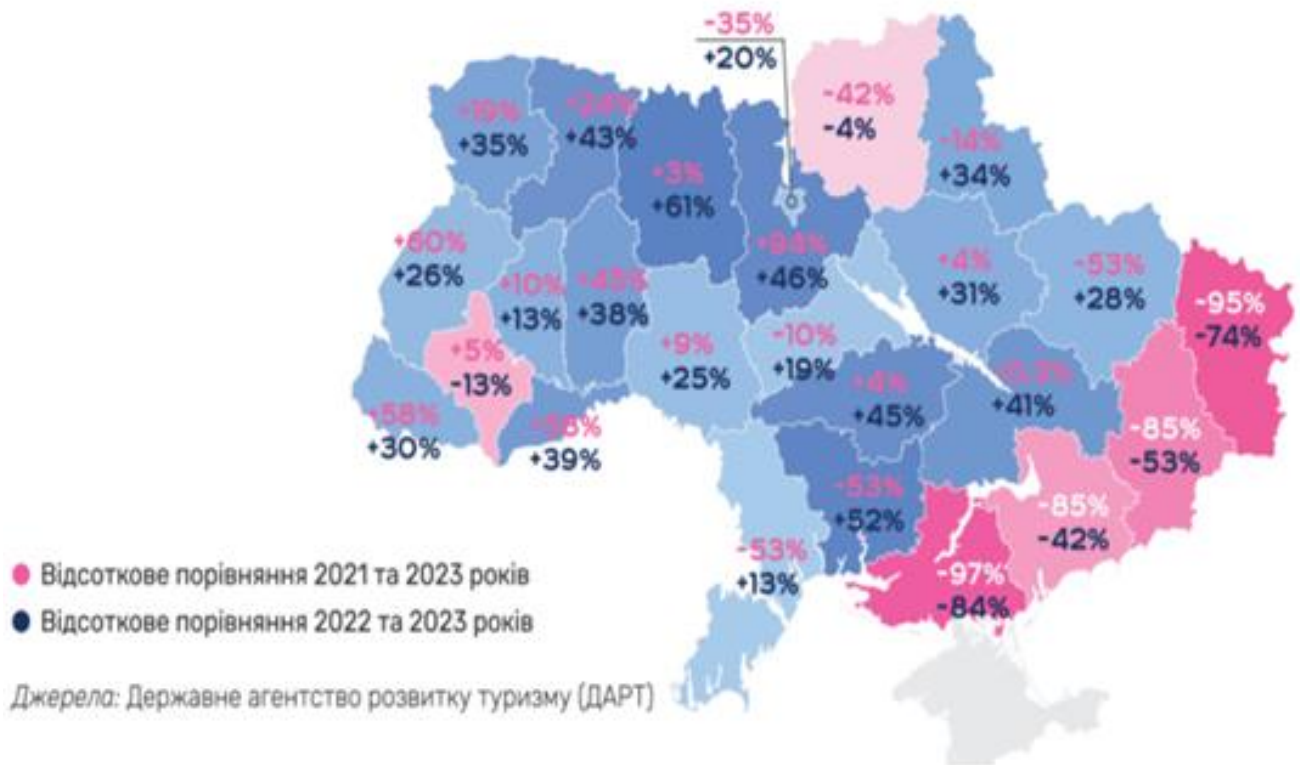

Рис. 3.6. Динаміка податкових надходжень від туристичної галузі в 2021-2023 рр. за регіонами України (%) [42]

Представлена картосхема на рис. 3.6. відображає зміни туристичної активності в регіонах України внаслідок повномасштабної війни. Для Закарпатської області простежуються зміни зниження туристичного потоку на 10% у порівнянні 2021 та 2023 років; зростання на 38 % 2022-2023 рр. Такі показники свідчать, що попри початковий спад, туристична галузь регіону продемонструвала високу стійкість і здатність до швидкого відновлення. Зменшення показників у 2021-2023 рр. пов'язане насамперед із загальним зниженням обсягів туристичних поїздок, втратою частини іноземного туристичного потоку, логістичними обмеженнями та переорієнтацією мобільності населення у перший рік війни. Водночас значна частина людей у

2022 р. приїжджала до Закарпаття не як туристи, а як внутрішньо переміщені особи, що не формувало комерційного туристичного попиту.

Зростання на 38% у 2022-2023 рр. свідчить про активне відновлення внутрішнього туризму. Закарпаття залишається одним із найбільш безпечних регіонів країни, що сприяє розвитку санаторно-курортного, гастрономічного та екотуризму. Регіон демонструє зростання попиту на відпочинок у горах, оздоровчі програми, відвідування виноробних локацій, етнокультурних центрів та садиб зеленого туризму. Розвитку туристичної сфери сприяє також унікальна природно-кліматична база, прикордонне розташування та наявність розвинених рекреаційних територій.

У порівнянні з областями півдня та сходу України, де падіння туристичної активності сягає від - 80% до - 97%, Закарпаття демонструє значно кращий стан та стабільні позитивні тенденції відновлення. Хоча темпи зростання у 2022-2023 рр. у Закарпатті (+38%) нижчі, ніж у Львівській (+61%) чи Івано-Франківській (+45%) областях, регіон зберігає високий потенціал для подальшого розвитку туризму.

Загалом Закарпатська область показує відносно сталі показники туристичної активності та поступове відновлення після 2022 року. Невелике зниження у 2021-2023 рр. у поєднанні зі значним позитивним приростом у 2022-2023 рр. підтверджує, що регіон залишається важливим осередком внутрішнього туризму в Україні. Закарпаття має передумови для подальшого зміцнення туристичної сфери, особливо у напрямках оздоровлення, природного та гастрономічного туризму, що формує основу для його майбутнього розвитку.

У 2024 році обсяг туристичного збору в Україні становив 273 млн грн, що на 23% перевищує рівень 2023 року. Найвищі фіскальні надходження за цим показником зафіксовано у місті Києві та Київській області (понад 65 млн грн), а також у Львівській (47 млн грн), Івано-Франківській (33 млн грн), Черкаській (23,5 млн грн) і Закарпатській (23 млн грн) областях. Такі результати відображають інтенсивність внутрішнього туристичного руху,

доступністю для туристів з ЄС; адаптованістю туристичної інфраструктури до умов воєнного часу.

Попри те, що Закарпаття не має мегаполісів чи великих аеропортів, область стабільно входить до першої п'ятірки найуспішніших туристичних регіонів. Це свідчить про її конкурентоспроможність та значний потенціал для подальшого розвитку туристичного ринку.

Станом на середину 2024 року завантаженість номерного фонду в Україні стабілізувалася на рівні 34-38%, тоді як у найбільш популярних туристичних регіонах – Львівській, Івано-Франківській та Закарпатській областях – вона перевищує 60-70%, що порівняно з показниками провідних світових туристичних центрів [42].

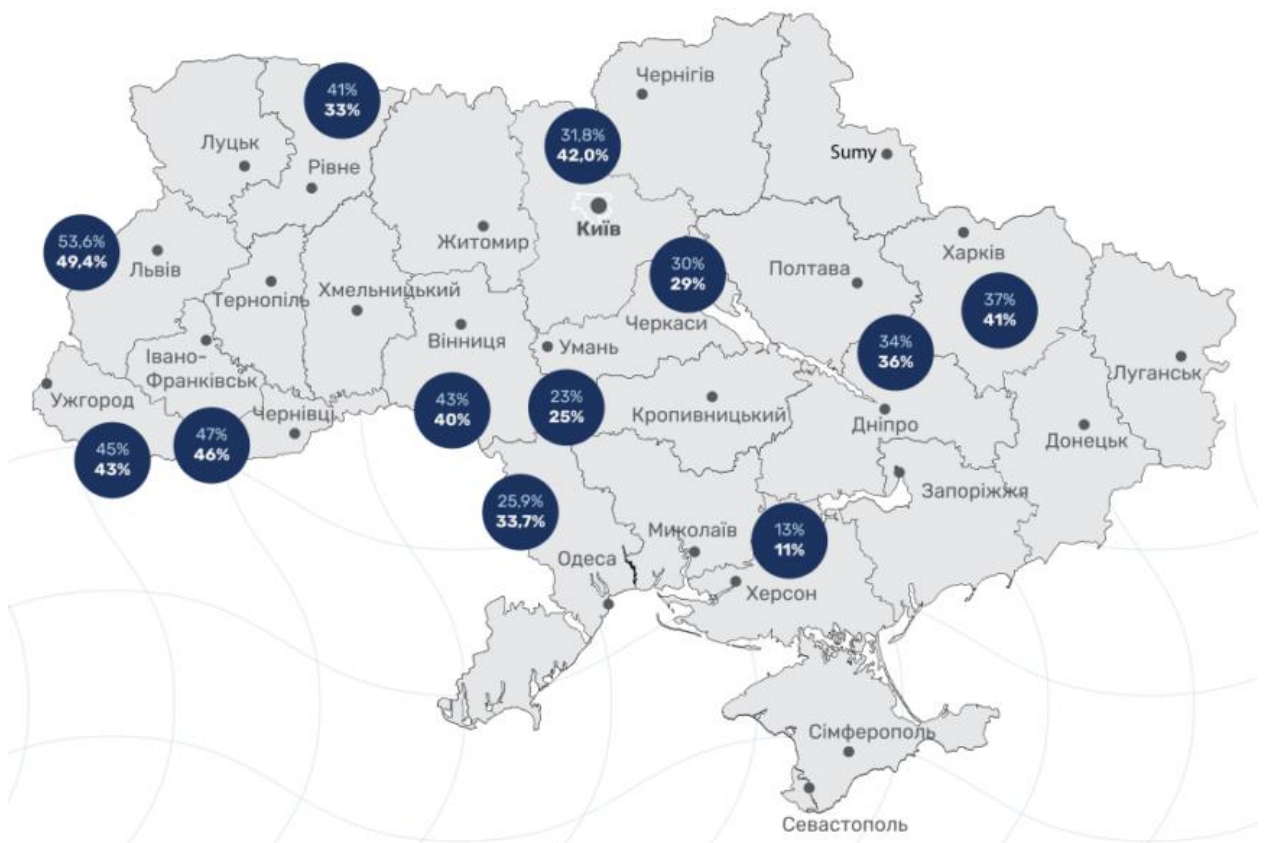

Рис. 3.8. Заповнюваність готелів в деяких регіонах України у 2023-2024 рр.

Згідно з картосхемою на рис. 3.8 Закарпатська область демонструє одні з найвищих показників заповнюваності готелів в Україні. У 2023 році рівень заповнення становив 45%, а у 2024 році – 43%. Ці значення розміщують регіон у верхній групі лідерів серед областей країни.

Вищі показники, ніж у Закарпатської області, мають лише декілька регіонів: Львівська область 53,6% → 49,4%; Івано-Франківська область 47% → 46%; Чернівецька область 43% → 40% (майже на рівні Закарпаття); Київ 31,8% → 42% (різке зростання у 2024 р.)

На рівні або нижчі показники, ніж у Закарпатті, мають Полтавська, Харківська, Дніпропетровська, Одеська, Херсонська та інші області, де заповнюваність коливається між 11-36%.

Таким чином, Закарпаття входить до групи топ-5 регіонів України за рівнем готельної заповнюваності, поступаючи лише найбільш туристично активним областям Карпатського регіону (Львівській, Івано-Франківській) та частково Буковині.

Причини високої заповнюваності готелів у Закарпатській області – це попит на санаторно-курортний відпочинок; популярність зимового та літнього гірського туризму; розвиток зеленого туризму, спа-комплексів і термальних курортів; прикордонне розташування та постійний потік туристів із Закарпаття у країни ЄС; відносно безпечні умови у період війни, що стимулюють внутрішній туризм.

Закарпатська область утримує одну з провідних позицій серед регіонів України за рівнем готельної заповнюваності у 2023-2024 роках. Це підтверджує стабільний туристичний попит, високий рівень розвитку інфраструктури та зростаючий інтерес до рекреаційних можливостей регіону.

Туристична галузь України з початку війни продовжує поступово відновлюватися. За даними Державного агентства розвитку туризму (ДАРТ) [42], у 2024 році кількість платників податків, пов'язаних із туристичною діяльністю, зросла на 7%, хоча все ще залишається на 20% нижче рівня 2021 року.

Розвиток готельної нерухомості у більш безпечних та рекреаційно привабливих західних регіонах України, а також відкриття або відновлення роботи окремих об'єктів призвели до збільшення загальної кількості колективних засобів розміщення на 96 одиниць за підсумками 2024 року[42].

Україна активно просуває себе на міжнародній арені як привабливу туристичну дестинацію. Вперше в історії країна очолила Європейську комісію ООН з туризму, що відкриває нові можливості для обміну досвідом, підвищення якості туристичних сервісів, залучення інвестицій та реалізації спільних проєктів з відновлення пошкодженої війною туристичної інфраструктури.

Попри численні виклики, туристична галузь України демонструє стійкість і значний потенціал для подальшого розвитку. У період 2024-2026 років планується реалізація щонайменше 45 нових проєктів готельно-апартаментних комплексів на 6 670 номерів та 108 котеджних містечок готельного типу на 3 097 будинків. Цей сегмент є одним із найбільш динамічних, адже українці все активніше інвестують у дохідну нерухомість як засіб примноження заощаджень [42].

Таким чином, Україна продовжує зміцнювати свої позиції на світовому туристичному ринку, закладаючи надійний фундамент для післявоєнного відновлення галузі.

3.6. SWOT-аналіз проблем та перспектив розвитку туристичної індустрії

Туристична індустрія Закарпатської області є однією з ключових складових регіональної економіки, що формує значний потенціал соціально-економічного розвитку, зважаючи на вигідне транскордонне розташування, унікальні природно-географічні умови та багатокультурну спадщину. Проте попри високий рівень туристично-рекреаційної привабливості, галузь стикається з низкою проблем, які стримують ефективне використання ресурсного потенціалу [53, 56].

Проблеми розвитку туристичної індустрії Закарпаття

1. *Недостатній рівень транспортної та туристичної інфраструктури.* Хоча область має сприятливе географічне положення на перетині транспортних шляхів між Україною та країнами ЄС, якість

автомобільних доріг, залізничного сполучення та транспортної логістики залишається нерівномірною. У багатьох туристично привабливих локаціях спостерігається нестача паркувальних зон, сучасних автобусних маршрутів, інформаційних табло та сервісних зон.

2. *Обмежена кількість якісних засобів розміщення та сервісів.* Незважаючи на значну кількість приватних садиб та міні-готелів, рівень їх стандартизації та відповідність міжнародним вимогам нерідко є недостатнім. Часто відсутні сертифікація, уніфіковані стандарти обслуговування, що знижує конкурентоспроможність регіону на міжнародному туристичному ринку.

3. *Сезонність туристичних потоків.* Основний приплив туристів припадає на зимовий та літній сезони (гірськолижний відпочинок, оздоровчий туризм, гірські походи). Це створює нерівномірне навантаження на інфраструктуру та обмежує рентабельність туристичних підприємств у міжсезоння.

4. *Недостатнє використання рекреаційно-лікувального потенціалу.* Закарпаття має понад 400 джерел мінеральних вод, термальні ванни, родовища лікувальних грязей, однак їх комерціалізація на рівні європейських бальнеокурортів недостатня. Частина об'єктів потребує модернізації, реконструкції або повного оновлення.

5. *Екологічні проблеми та антропогенний тиск.* Пожежі, вирубка лісів, забруднення водних екосистем, надмірне використання природних ресурсів у туристичних зонах створюють ризики погіршення екологічного стану і зменшення привабливості територій. На деяких локаціях помітне неконтрольоване розростання забудови.

6. *Недостатній рівень промоції та цифровізації туристичного продукту.* Інформаційна підтримка, сучасний маркетинг, бренд регіону та онлайн-ресурси часто є фрагментарними. Бракує інтегрованих туристичних маршрутів, цифрових карт, мобільних застосунків, VR/AR-проектів, які б популяризували унікальні об'єкти [53, 56].

Перспективи розвитку туристичної індустрії Закарпатської області.

1. *Розвиток транскордонного туризму та інтеграція в європейський туристичний простір.* Близькість до Словаччини, Угорщини, Польщі та Румунії створює можливості для розвитку багатонаціональних маршрутів, спільних фестивалів, велотуризму, пішохідних переходів, зеленого коридору Карпат. Розвиток Шенгенської інтегрованої інфраструктури післявоєнного періоду посилює перспективи туристичних потоків з ЄС.

2. *Активізація оздоровчо-бальнеологічного туризму.* Реконструкція термальних комплексів (Косино, Берегове), модернізація санаторно-курортних закладів, впровадження європейських стандартів лікування сприятимуть формуванню конкурентоспроможного бальнеокурорту міжнародного рівня.

3. *Розвиток гірського, пригодницького та екотуризму.* Карпати мають потенціал для створення нових туристичних продуктів: веломаршрути, маршрути для трекінгу, скелелазіння, рафтингу, каньйонінгу, національні парки та природні стежки. У перспективі – розвиток сталого туризму відповідно до екологічних стандартів ЄС.

4. *Розвиток гастрономічного та етнокультурного туризму.* Закарпаття вирізняється унікальною кухнею та культурними традиціями угорців, словаків, русинів, румунів, німців. Велику перспективу мають винні тури, фестивалі національних кухонь, майстер-класи народних ремесел, подієвий туризм.

5. *Цифровізація туристичних послуг.* Створення єдиного туристичного порталу області, використання ГІС-карт, GPS-трас, мобільних застосунків, систем онлайн-бронювання, віртуальних екскурсій та інтерактивних маршрутів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності туристичного продукту.

6. *Підвищення якості сервісу та кадрів.* Розвиток освітньо-професійних програм у сфері туризму, створення центрів професійної

підготовки, впровадження міжнародних стандартів гостинності (ISO, Hotelstars Union) сприятиме росту туристичного іміджу регіону [53, 56].

Таблиця 3.1.

SWOT-аналіз туристичної індустрії Закарпатської області (складено автором за даними [53, 56])

S – Strengths (Сильні сторони)	W – Weaknesses (Слабкі сторони)
<i>1. Унікальні природно-рекреаційні ресурси.</i> Гірські ландшафти Карпат, чисте довкілля, багатство флори й фауни. Родовище понад 300 видів мінеральних та термальних вод (Поляна, Свалява, Берегово, Косино). <i>2. Розвинений санаторно-курортний та оздоровчий сектор.</i> Курорти є всеукраїнськими та міжнародними центрами лікувально-оздоровчого туризму. Сильні позиції у бальнеологічному та SPA-туризмі. <i>3. Вигідне транскордонне розташування.</i> Межує з 4 країнами ЄС (Угорщина, Словаччина, Румунія, Польща). Можливість залучення потоку іноземних туристів та реалізації транскордонних турів. <i>4. Етнокультурне різноманіття.</i> Унікальне поєднання українських, угорських, румунських, словацьких, єврейських і ромських культур. Фестивалі, гастротури, винні маршрути, ремісничі традиції. <i>5. Розвиток зеленого та сільського туризму.</i> Велика кількість садіб, екоферм, локальних господарств. Популярність серед внутрішніх туристів. <i>6. Сформований імідж туристичного регіону.</i> Закарпаття традиційно сприймається як місце для відпочинку, оздоровлення та активного туризму.	<i>1. Недостатній рівень інфраструктури.</i> Обмеженість якісних доріг у гірських районах. Недостатня кількість сучасних туристичних інформаційних центрів. Нерівномірний розвиток готельної інфраструктури. <i>2. Сезонність туристичного попиту.</i> Пік припадає на зимовий та літній періоди. Недозавантаження об'єктів у міжсезоння. <i>3. Низька якість частини сервісів.</i> Нерівномірний рівень обслуговування між приватним сектором і професійними готелями. Відсутність стандартизації сервісу в багатьох закладах. <i>4. Недостатність інвестицій та інновацій.</i> Брак приватного капіталу у великих туристичних проектах. Повільний розвиток Smart-tourism, цифрових технологій і маркетингу. <i>5. Транспортна доступність.</i> Часом недостатньо комфортне сполучення з іншими регіонами України. Обмежена кількість авіарейсів та стан прилеглої транспортної логістики, а з лютого 2022 року закриття повітряного простору над Україною.
O – Opportunities (Можливості)	T – Threats (Загрози)
<i>1. Розвиток медичного та оздоровчого туризму.</i> Використання термальних та мінеральних вод для медичних SPA-курортів міжнародного рівня. Попит на оздоровчий туризм після пандемії та у період підвищеної потреби у реабілітації.	<i>1. Воєнні ризики.</i> Зниження потоку іноземних туристів. Інвестиційні закупорювання у великі проекти. <i>2. Стан доріг та інфраструктури.</i> Без інфраструктурних модернізацій регіон може втрачати конкурентоспроможність.

(продовження таблиці 3.1.)

2. <i>Формування міжнародних транскордонних маршрутів.</i> Спільні туристичні продукти з Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією. Європейські грантові програми розвитку. 3. <i>Активізація внутрішнього туризму.</i> Зростання інтересу українців до безпечних гірських та оздоровчих локацій. Підвищений попит на сільський та екотуризм. 4. <i>Інвестиційний потенціал.</i> Будівництво сучасних готелів, SPA-комплексів, аквапарків, туристичних парків. Розвиток термальних курортів може стати інвестиційним драйвером. 5. <i>Створення нових туристичних продуктів.</i> Гастротуризм, винні маршрути, етнофестивали, ремісничі тури. Маркування туристичних шляхів, розвиток велотуризму. 6. <i>Цифровізація туристичної сфери.</i> Онлайн-картування маршрутів, електронні квитки, VR-локації, мобільні додатки для туристів.	3. <i>Екологічні загрози.</i> Нераціональне лісокористування, ерозія ґрунтів, забруднення річок. Навантаження на природні екосистеми у пікові сезони. 4. <i>Конкуренція з сусідніми країнами.</i> Угорщина, Словаччина та Румунія пропонують схожі туристичні продукти за часто вищої якості сервісу. 5. <i>Тінізація туристичного бізнесу.</i> Частина садиб і приватних послуг працює без офіційної реєстрації. Втрата бюджетних надходжень і зниження контролю якості. 6. <i>Міграційні процеси.</i> Відтік робочої сили з регіону, що формує дефіцит персоналу в індустрії гостинності.
--	---

У цілому SWOT-аналіз свідчить, що Закарпатська область має всі передумови для формування висококонкурентної туристичної індустрії, однак для цього необхідні комплексні заходи з модернізації транспортної та туристичної інфраструктури, підвищення якості сервісу, стимулювання інвестицій і посилення маркетингового просування регіону. Ефективне використання наявних можливостей і мінімізація слабких сторін дозволить перетворити туризм на один із ключових драйверів економічного розвитку Закарпаття.

Закарпатська область має один з найбільших туристично-рекреаційних потенціалів в Україні, однак ефективний розвиток галузі потребує вирішення інфраструктурних, екологічних та організаційних проблем. Реалізація стратегічних напрямів – модернізація курортів, розвиток транскордонної співпраці, цифровізація та популяризація гастрономічного й екотуризму – створить передумови для перетворення регіону на потужний туристичний центр міжнародного рівня.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання кваліфікаційної роботи було всебічно досліджено теоретичні, структурно-економічні та управлінські аспекти розвитку туристичної індустрії Закарпатської області. Проведений аналіз дав змогу зробити такі узагальнення та висновки.

1. У роботі обґрунтовано, що туристична індустрія є складною багатокомпонентною системою, яка інтегрує ресурси, інфраструктуру, підприємницьке середовище, маркетингові та управлінські механізми. У регіональному контексті туризм виступає не лише галуззю сфери послуг, а й важливим фактором соціально-економічного розвитку територій, забезпечуючи мультиплікативний ефект – створення робочих місць, розвиток малого бізнесу, підвищення інвестиційної активності та збільшення бюджетних надходжень. Теоретичний аналіз підтвердив, що ефективність регіональної туристичної системи визначається ступенем раціонального використання природних і культурних ресурсів, збалансованим територіальним плануванням, якістю туристичних продуктів та рівнем конкурентоспроможності галузі.

2. З'ясовано, що Закарпатська область володіє унікальним ресурсним потенціалом: значною кількістю мінеральних і термальних вод, гірськими ландшафтами Карпат, природно-заповідними територіями, різноманітною флорою і фауною, а також багатою історико-культурною спадщиною та етнокультурними традиціями. Регіон сформував широкий спектр видів туризму – оздоровчий, гірськолижний, екологічний, спортивний, сільський, гастрономічний, культурно-пізнавальний і транскордонний. Встановлено, що саме поєднання природних та культурних ресурсів створює конкурентоспроможний туристичний продукт, який має високий потенціал зростання.

3. Аналітичні дані засвідчують стабільне зростання туристичної активності в Закарпатській області, незважаючи на воєнні та економічні виклики. Регіон демонструє підвищення внутрішнього туристичного попиту,

активне використання санаторно-курортної бази та зростання популярності термальних комплексів. Однак інфраструктурний розвиток залишається нерівномірним: у гірських районах туристичні об'єкти часто стикаються з обмеженнями транспортної доступності та дефіцитом якісних готельних послуг. Інвестиційна активність має позитивну динаміку, але зосереджена переважно у приватному секторі та у проектах середнього масштабу. Загалом індустрія демонструє потенціал до подальшого зростання, але потребує модернізації інфраструктури та підвищення стандартів сервісу.

4. У роботі виявлено основні бар'єри, що перешкоджають ефективному розвитку туристичної галузі: транспортно-логістичні недоліки, сезонність попиту, недостатня якість частини туристичних послуг, низький рівень цифровізації та маркетингового просування, недосконалість інфраструктури та недостатнє фінансування великих інвестиційних проектів. Додатковими обмеженнями є екологічні ризики, фрагментарність управління туристичним сектором, конкуренція з боку суміжних європейських регіонів та вплив воєнних подій на туристичні потоки.

5. Проаналізовано, що Закарпаття володіє сильними конкурентними перевагами на національному та міжнародному ринку – природною унікальністю, багатокультурністю, транскордонним розташуванням та інтенсивним розвитком оздоровчо-курортного сектору. Регіон має високий потенціал для розширення спектра туристичних продуктів, розвитку медичного, SPA-, екологічного та гастрономічного туризму, створення міжнародних маршрутів, посилення інвестиційної привабливості та підвищення якості сервісів. Використання цих переваг може забезпечити формування конкурентоспроможного туристичного бренду області.

6. У роботі запропоновано комплекс стратегічних пріоритетів, спрямованих на підвищення ефективності галузі. Серед них – модернізація транспортної та туристичної інфраструктури; розвиток цифрових сервісів, онлайн-маркетингу та інформаційних платформ; створення умов для залучення інвестицій у великі туристично-рекреаційні проекти; підвищення

стандартів якості обслуговування; екологізація туристичної діяльності; розширення мережі туристичних маршрутів і кластерів. Реалізація цих заходів сприятиме зміцненню конкурентоспроможності регіону та формуванню сучасної, стійкої й економічно ефективної туристичної індустрії.

Таким чином, виконані завдання підтвердили, що туристична індустрія Закарпатської області є одним із ключових напрямів соціально-економічного розвитку регіону, а її подальше вдосконалення потребує комплексного стратегічного підходу, активізації інвестиційної діяльності, підвищення якості сервісу та раціонального використання природно-рекреаційного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багрій М. В. Сучасний стан рекреаційних зон Закарпаття / М. В. Багрій // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: «Економіка». – 2013. – № 2 (39). – С. 13-15.
2. Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн: навч. посібник / В. В. Безуглий. – К.: «Академія», 2007. – 356 с.
3. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О. О. Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
4. Борисюк О. А., Дудник І. М., Беркова О. П. Географічний регіон як об'єкт туристичного маркетингу. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Географія. 2019. Вип. 4 (74). С.23-31.
5. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів: монографія / М. Борушак. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2006 – 288 с.
6. Вачевський М. В. Розвиток рекреаційної сфери в Карпатському регіоні / М. В. Вачевський // Український бальнеологічний журнал. – 2001. – № 1. – С. 99-104.
7. Виклюк Я. І. Методи побудови густоти потенціального поля рекреаційної привабливості території / Я. І. Виклюк // Штучний інтелект. – 2009. – № 2. – С. 151-160.
8. Волошин І. М. Туристична привабливість природно-заповідного фонду Закарпатської області та перспективи його використання / І. М. Волошин, Г. В. Симочко // Науковий вісник Чернівецького університету. «Географія». – 2011. – № 587-588. – С. 54-59.
9. Гетьман В. І. Українські Карпати. Ландшафтно-рекреаційні ресурси / В. І. Гетьман. – Тернопіль: Навч. книга – Богдан, 2010. – 136 с.
10. Гілецький Й. Р. Науково-конструктивні основи вивчення природних умов і ресурсів у шкільному курсі соціально-економічної

географії України / Й. Р. Гілецький // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. – Вип. 31. – Сер. Географія. – 1998. – С. 166-169.

11. Гілецький Й. Р. Класифікація туристсько-рекреаційних ресурсів за геосферним підходом / Й. Р. Гілецький // Географія та туризм. – 2011, Випуск 14, с. 52-58

12. Географічні аспекти розвитку туризму (на прикладі України та Польщі): Монографія / В. Г. Явкін, В. П. Руденко, В. М. Андрейчук та ін. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. – 344 с.

13. Головне управління статистики у Закарпатській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua>

14. Державне агентство лісових ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://forest.gov.ua/>

15. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

16. Довгань Г. Д. Країнознавство: довідник / Г. Д. Довгань, А. Й. Сиротенко, О. Г. Стадник. – Харків: Веста, 2007. – С. 8-71. 5.

17. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу: навч. посіб. / Л. П. Дядечко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 224 с.

18. Жукова М. А. Індустрія туризму: менеджмент організацій / М. А. Жукова. М. : Фінанси і статистика, 2006. 200 с.

19. Жученко В. Г. Розвиток туристсько-рекреаційної діяльності в Україні: передумова та перспективи. Регіональні перспективи. 2014. №1. С.83-84.

20. Закон України «Про туризм» зі змінами [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80/print>

21. Закарпатська обласна державна адміністрація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://carpathia.gov.ua/ua>

22. Замки Західної України: путівник / упоряд. В. Томчук. – Львів: АзАрт, 2014. – 96 с.
23. Зінько Ю. С. Туризм у Карпатському регіоні: загрози для довкілля та способи сталого розвитку / Ю. С. Зінько, М. П. Мальська, М. Б. Іваник, С. Ф. Благодир // Вісник Львівського університету. Серія: географічна. – 2014. – Вип. 45. – С. 443-451.
24. Ільїна О. В. Туризм. Рекреаційна географія: поняття та терміни / О.Ільїнаю Луцький університет розвитку людини Відкритого міжнародного університету розвитку людини Україна. – Луцьк, Терет, 2004. – 104 с.
25. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні-Чернівці: Книги-XXI, 2003. - 300 с.
26. Кифяк В. Ф. Організація туризму [Текст]: навч. посіб. / В. Ф. Кифяк. – Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 344с
27. Кифяк В. Ф. Оцінка потенціалу рекреаційної привабливості Карпатського регіону / В. Ф. Кифяк // Економічні науки. Серія: Регіональна економіка. – 2010. – Ч. III. – 12 с.
28. Колесник О. О. Економічна оцінка туристичної привабливості України. Економіка. Управління. Інновації. 2010. №1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2010_1_12
29. Кузик С. П. Географія туризму: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 271 с.
30. Кузик С. Регіональна економічна і соціальна географія світу (розвинені країни): навч. посібник / С. Кузик, Л. Котик, І. Ванда. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2019. – 148 с.
31. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): монографія / О. О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
32. Любіцева О. О. та ін. Туристичні ресурси України: навч. посіб. Київ: Альтерпрес, 2007. 369 с.

33. Мальська М. Основи туристичного бізнесу: навчальний посібник / М. Мальська. В. Худо, В. Цибух. – Львів: Видавничий центр ЛНУ, 2003. – 295 с.
34. Масляк П. О. Рекреаційна географія. / П. О. Масляк // Навчальний посібник. - К.: Знання, 2008. - 343 с.
35. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2017. 259 с.
36. Мацола В. І. Формування і розвиток рекреаційно-туристичного комплексу Закарпатської області: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.02. Львів, 2014. 29 с.
37. Мельник І. Г. Основи рекреаційної географії: Навч. посіб. / І. Г. Мельник. – Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2008. – 174 с.
38. Менеджмент туризму: Туризм і галузеві системи: Підручник / [І. В. Зорін, А. І. Зорін, Т. А. Ірисового и др.]. М.: Фінанси і статистика, 2002. 272 с.
39. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання та регулювання туристичної привабливості території: автореферат дисертації кандидата економічних наук: 08.02.03 – Організація управління, планування і регулювання економікою. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2007. 21 с.
40. Нємець К. А. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу / Навчальний посібник // К. А. Нємець, Л. М. Нємець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. – 170 с.
41. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за заг. ред В. Г. Герасименко. Одеса: ОНЕУ, 2016. 262 с.
42. Офіційний сайт Державного агентства розвитку туризму України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://cdn.prod.website-files.com/>
43. Офіційний сайт Світової спадщини ЮНЕСКО [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://whc.unesco.org/en/statesparties/ua>

44. Паспорт Закарпатської області [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://data.gov.ua/dataset/00022496-0010/resource/ec2b7dbc-31fb-43c1-b5d4-fa261f972f46>
45. Покоłodна М. М. Рекреаційна географія: навчальний посібник / М. М. Покоłodна. – Х.: ХНАМГ. 2012. – 275 с.
46. Регіон: соціально-економічні трансформації. Монографія / Пітюлич М. І., Кушнір Ю. Б., Лавренюк Є. С., Молнар О. С. Ужгород: Карпати, 2007. 416 с.
47. Семенов В. Ф. Басюк О. В. Територіальні умови і стратегії розвитку туризму в регіонах. Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова. Серія: Економіка. 2014. Том 19. Вип. 2. С.78-82.
48. Смаль І. В. Основи географії рекреації та туризму: навчальний посібник / І. В. Смаль. – Ніжин, 2004. – 264 с.
49. Смаль І. В. Туристичні ресурси світу: навчальний посібник. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2010. 336 с.
50. Саранча М. А. Методологічні проблеми інтегральної оцінки туристично-рекреаційного потенціалу території / М. А. Саранча // Вісник університету. Серія: Біологія. Науки про землю. – 2011. – № 1. – С.118-127.
51. Стафійчук В. І. Рекреалогія: навчальний посібник / В. І. Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264 с.
52. Стратегія розвитку Закарпатської області до 2027 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakarpatt-rada.gov.ua/docs/rishennya/8/17_sesion/rish1216.pdf
53. Ставська Ю. В. Інфраструктурні чинники розвитку індустрії гостинності у сфері екологічного туризму на Закарпатті. Причорноморські наукові студії. 2021. Вип. 61. С. 79-87.
54. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу: монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін. Київ: КНТЕУ, 2010. 596 с.
55. Уліганець С. І. Значення туристичного іміджу для розвитку Закарпатської області. Географія та туризм. 2013. № 24. С. 162-173.

56. Управління туризму та курортів Закарпатської ОДА. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zaktour.gov.ua/>
57. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів / О. І. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
58. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: монографія / за ред. В. В. Александрова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 268 с.
59. Федоров І. О. Оцінка ефективності фінансово-господарської діяльності підприємств санаторно-курортного комплексу: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / І. О. Федоров. Суми, 2002. 19 с.
60. Фоменко Н. В. Рекреаційні ресурси та курортологія / Н. В. Фоменко. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.
61. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: Підручник / О. І. Шаблій. – Львів.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.
62. United Nations World Tourism Organization (UNWTO). URL: <https://www.untourism.int/>